

NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE A török építészet Atatürk korában

Országos Tudományos Diákköri Konferencia – Kelt: Budapesten, 2012. október 29-én, a Török Köztársaság kikiáltásának 89. évfordulóján
Írta: Kovács Máté Gergő Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar Konzulens: Dr. Rabb Péter

A dolgozat bemutatását a TÁMOP - 4.2.2.B-10/1--2010-0009 "Új tehetséggondozó programok és kutatások a Műegyetem tudományos műhelyeiben" című program támogatta.

Köszönet...

*Szüleimnek, akik segítettek, hogy eljussak Törökországba.
Török barátaimnak és török tanárainak, akik megismertették és megszerettették velem Törökországot.
Rabb Péter és Daragó László Tanár Uraknak, akiktől megtanultam, hogy miből áll az iszlám építészet szépsége*

TARTALOM

ELŐSZÓ

Mi a dolgozat célja, felépítése? Miért pont Atatürk kora – a korai köztársaságé. Két tükör: a szubjektív élmények és az objektív információk.

4

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MİMARLIĞI

...az óra neve. Hely: Kocaeli Egyetem, İzmit, Törökország, 2 kredites, előadó: Yrd. Doç. Mehtap ÖZBAYRAKTAR

6

HATALOM

Rettegott hódítók és gondoskodó apák. A hatalom építészete. A szemlélődő népből alkotó személyiség. Hagyománytisztelet vagy utánzás?

8

ISZLÁM HAGYOMÁNY

Dzsámiépítészetről nagyon röviden. Ornamentika eredete és változása a korai köztársaság korban. Szeldzsuk – bizánci – oszmán hagyományok az iszlám szűrőjén. Iszlám kultúra a szekuláris államban.

20

KÖZÖSSÉG

Hódítók és befogadók. Oszmánból török. Származás, együttélés, nemzetiségek. Városépítészeti: utcáról házba.

27

UTÓSZÓ

„Ne mutlu Türküm diyene.” Boldog, aki töröknek mondhatja magát.

37

ELŐSZÓ

Mi a dolgozat célja, felépítése? Miért pont Atatürk kora – a korai köztáraságé. Két tükör: a szubjektív élmények és az objektív információk.

A célom: jobban megérteni a török embert.

Hét éve tanulom a török nyelvet hobbiként – a magyar nyelvvel való hasonlósága okán, és mert egy szép, dallamos, különleges nyelv mivel az altaji nyelvcsaládba tartozik, semmi korábban általam tanult idegen nyelvre nem hasonlít, így magam erejéből nekifogtam a tanulásának, és könnyen is ment, mivel valóban hasonlít a logikája a magyarhoz.

Ezután 2011-ben fél évet a Kocaeli Egyetem Építészkarán töltöttem ERASMUS ösztöndíjjal, ahol egyetlen külföldi diák lévén török diákok anyanyelvű óráin vehettem részt. Ez hatalmas élmény volt, egyrészt barátaim egyenrangúként, testvérként kezeltek – a törökök valóban barátságosak, pláne, ha nyelvüket beszéljük- így kezdettől fogva olyan élmények értek, melyeket átlagos külföldiek nem tapasztalhatnak a mindennapi élet minden területén, másrészt saját szememmel figyelhettem meg a török oktatást is – ezáltal pedig hozzáállásukat a munkavégzéshez, csapatmunkához. Részese lehettem a török közösségi életnek, mely annak ellenére, hogy nagyon könnyen megtanulható és élvezetes, a magyar és ezáltal az európai közösségi élettől teljes mértékben különbözik – pozitív és negatív előjellel egyaránt.

Mit vártam az utazástól korábban? Arra számítottam, hogy a történelmi emlékekben dúskáló törökök egyfajta régészeti rezervátumban élnek, muszlim vallásuk okán elzárkózó, tőlem nagyban különböző emberek vesznek majd körül, akiken lépten-nyomon a kelet és nyugat közti kulturális – gondolkodásbeli – vallási – ízlésbeli - politikai különbségeket láthatom.

Ehhez képest meglepett, hogy egyrészt Törökország nagyon is mai, élő, ha úgy tetszik „képben van”. Akár a barátaim gondolkodásmódja, öltözködése, ízlése, vallással való viszonya – semmiben nem tér el az enyémtől. Egyvalami mégis más volt: de ezt megfogalmazni nehéz, csak körülírni lehet. Olyan dolgokat tapasztaltam, ami nem olyan különleges- szinte mindennapi dolgok, ám ott valami mély és nagy dózist kaptam belőlük: biztonságérzet, vendégszeretet – a legkülönbélebb helyeken (parkoló őr, sarki papírbolt, vasúti kocsi). Nemzeti öntudat (zászlók mindenütt, a Himnuszt teli szájjal éneklük, őszintén). Történelemszeretet (vidám, büszke történelmet láttam és nem balsorsot). Optimizmus, jókedv. Barátok. A legjobb, mai napig legőszintébb barátaimmal ott ismerkedtem meg.

Mindezekből és a továbbiakból, remélem, kiderül, hogy a törökök amellelt, hogy minden múltbeli értéküket

Tolga, Dilara, Tuğba és én a Topkapı Palotában (saját)

megőrző emberek, mégis ízig-vérig kortársak, a mában élnek, nem különböznek tőlünk semmiben, csak abban a bizonyos keleti életfelfogásban, amire bízom benne- dolgozatom is fényt derít.

De miért is köztársaság-kori török építészet?

Egyrészt, az egyetemen az egyik tárgyam ez volt. Ezen az órán tapasztaltam – élveztem - szenvedtem meg a török oktatás

sajátosságait, egyúttal ez az a pár évtizedes korszak a huszadik század fordulóján, amely a legnagyobbat alakította a török emberen, ezáltal pedig környezetén (városain, épületein, infrastruktúráján). Nem csupán az Oszmán Birodalom despotikus berendezéséből Török Köztársasággá való válásnak időszaka ez, de egy szédületes sebességgel történő szemléletváltás időszaka, melyet egy ember személyéhez – akaraterejéhez szokás kötni, ő pedig Gazi Mustafa Kemal Atatürk. Az ő munkájának eredményeit őrzi a mai, modern Törökország lépten-nyomon.

Az építészet az ember kéznyma. Ha az ember változik, alkotása is változik, így a változásokra az építészet reflektál. Ha a konkrét épület nem is nagy pontossággal, de a környezetalakítás mindenképp.

Így a dolgozat a keleti, oszmán gondolkodás és alkotásmód kortárs, mai törökké való átalakulását mutatja be az Oszmán Birodalomból Török Köztársaságba való átmenet eseményein keresztül – ahogy az az épített környezeten is nyomon követhető. És aminek eredményét nemrég megfigyelhettem Tolga, Tuğba és Dilara barátaimmal együtt töltött – dőlt betűvel írt – történeteimmel, tapasztalataimmal.

A téma pedig: a kora köztársaság-kori török építészet bemutatása – elsőként úgy, ahogy a törökországi órán hallottam...

Reggeli Arkaviban – a néni előző nap fogadott be minket autóstoppolás közben

Ebrufestés és Kemal Atatürk Amasrában

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MİMARLIĞI

...az óra neve. Hely: Kocaeli Egyetem, İzmit, Törökország, 2 kredites, előadó: Yrd. Doç. Mehtap ÖZBAYRAKTAR

A tanárnő nagyon kedves, a diákok segítőkészek. De nehezen követhető. Diák vetítése-melyen csak szöveg szerepel. Ezeken adatsorok, a korai köztársaság-kori török építészek és műveik kronologikus felsorolása rövid bevezetővel. Ezután mindenki kap egy építészt – én korábban egyikről sem hallottam, de társaim jól ismerik mindegyiket. A következő órákon minden hallgatónak a kapott építészt kell bemutatni. Na, végre, gondolom, ehhez képest folytatódik a felolvasóest: a diákról többek közt Sedad Hakki Eldem, Emin Onat és Kemalettin Bey élettörténetét olvassák fel kollégáim, majd a végén rossz felbontású fotókat mutatnak egymás után. Lássuk, mit tudtunk meg, szigorúan, vázlatpontokban:

A korai köztársaság építészetének vizsgált időszaka több szempontból tagolható, általában elfogadott Prof. Dr. Metin Sözen, az Isztambuli Műszaki Egyetem Építész Karának tanára általi beosztás, ami a következő:

Első nemzeti építészeti mozgalom (1923-1930), a török identitáskeresés időszaka.

- Meghatározó építészek: Kemalettin Bey, Vedat Tek
- Nemrég „született” nemzet kirakata a világ felé (összefogás, identitáskeresés, pániszlám helyett pántörök nacionalizmus)
- Nyugati fogalmakkal nehezen leírható stílus, ezért az elnevezések kavalkádja: neoklasszikus török stílus, oszmán eklektika vagy Nemzeti Reneszánsz,
 - o Klasszikus oszmán-szelidszok ornamentika, dekorativitás
 - o Szimmetria
 - o Pavilonok (köşk), kupolák gyakori használata
 - o Kőépítészet hangsúlyozása (vaskos falak, tömörség hatása)
 - o Hangsúlyos vízszintes tagolás (párkányzat)
 - o Hangsúlyos kapuzat
- Európa felé nyitás, új funkciók (bank, iskola), új építészet keresése de a hagyomány okozta kötöttség (akárcsak Európában a historizmus időszaka)

A fejezetben felhasznált irodalom:

Yrd. Doç. Mehtap ÖZBAYRAKTAR, Cumhuriyet dönemi türk mimarlığı órán készült saját jegyzet, Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, 2010/11-es tanév 2. félév

SÖZEN, Metin: Cumhuriyet dönemi türk mimarlığı, T.İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, Ankara, 1984

Kocaeli Egyetem Építészkar (saját)

Első nemzeti építészeti mozgalom utáni fejlődés (1927-1940): az „idegen” építészek

- Meghatározó építészek: Clemenz Holzmeister, Ernst Egli, Martin Elsaesser, Bruno Taut
- Ankara, az új főváros építése: rengeteg megbízás, de kevés török építész, valamint a gazdaságosság igénye
- Külföldi építészek mint „konzulensek”, oktatók és praktizáló építészek
- Neoklasszicista hatás, mely néhol találkozik a korábbi oszmán- korai köztársaságbeli ízléssel
 - o Szimmetria (bár nem minden áron)
 - o Reprezentatív bejárat – hatalmas lépcsőházak
- Néhol pedig átértelmezi azt:
 - o Ornamentek túlzott használata helyett a nyílászárók ritmusa adja a dekorativitást
 - o Sima, vakolt felületek nagyarányú megjelenése
 - o Néha aszimmetrikus épületek a helyszín / funkció igényéből adódóan

Második nemzeti építészeti mozgalom(1940-1950): új perspektíva a nemzeti építészetben

- Meghatározó építészek: Seyfi Arkan, Sedad Hakki Eldem, Emin Onat
- Általában a korábbi időszak külföldi építészeinek tanítványai
- Nemzeti romantika (Európa szerte): így romantikus vágyódás a régi oszmán / szeldzsuk stílusjegyek iránt
 - o Ismét előtérben a szimmetria hangsúlyozása
 - o Kőépítészet
 - o Monumentalitás
- De kortárs európai műveltség, technológiai tudás

(Második nemzeti építészeti mozgalom utáni fejlődés (1950-1960): a modernizmus

- Meghatározó építészek: Nevzat Erol, Enver Tokay
- Gazdasági fellendülés, a világháború utáni Európa felé nyitás
- Racionalista építészet, kortárs technológiai tudás, főleg nemzetközi hatásra)

Első nemzeti mozgalom - Vedat Tek: Második Gyűlésterem, Ankara

Első nemzeti mozgalom után – Ernst Egli: İsmet Paşa (Zübeyde Hanım) Lányintézet, Ankara

Második nemzeti mozgalom: Seyfi Arkan: Florya Köşkü, Isztambul

Rendben van.

Az óra egyrészt átfogó és rendszerezett képet adott az oszmán és a modern török építészet közti átmenetről, de mindez eléggé szűkszavú, és tárgyilagos. Felkelti az érdeklődést.

Hogy valójában a háttérben milyen érzelmek, gondolkodásbeli változások mentek végbe, ez részletesebb ismertetőt és átfogóbb vizsgálatot igényel.

Nézzük meg mindezt az adatsort három különböző tükörben, mely a törökök életének három sarokköve:

a hatalomhoz való viszony,

az iszlám hagyomány

és a közösség.

HATALOM

Rettegett hódítók és gondoskodó apák. A hatalom építésze. A szemlélődő népből alkotó személyiség. Hagyománytisztelet vagy utánzás?

Egyik török évfolyamtársamnál összegyűlünk Rölövét, vagyis Műemlékfelmérést rajzolni - én érek oda legelőször, a többiek óra késéssel szédülnek be. Ezután mindenki nyavalyog... Gyerünk, igyunk inkább egy teát. Fogjuk magunkat, elmegyünk a következő çayevibe, vagyis teaházba, ahol teát lehet kapni meg ostáblán, vagyis tavlán játszani. Ezután visszatérünk munkánkhoz, azonban ekkor sem kezdünk bele.... A csapat elvonul dohányozni. Majd a következő kifogás: a vacsora. Így egy szép napot töltöttünk el a semmittevéssel, nyugodt teázgatással. Keyif, mondja a török. Végül éjszaka megrajzolom otthon, egyedül a beadandót „fáradt” csapattársaim helyett.

A török család nagy és népes, akárcsak a rokonsági fokozatok elnevezései. Külön szóval illetik az apai és külön az anyai összes felmenőt. Tolga, bár Isztambulban lakik, nagypapája, vagyis annébaba-ja (anne=anya, baba=apa, tehát anyai apa) a mintegy 16 órányi buszúttal egyáltalán nem távoli Bayburtban, egy kis faluban él. Mikor találkozik vele, kezét csókol neki, és – a török nyelvben oly kifinomult udvariassági formulákkal – magázza.

Tolga másik nagyszülei tesszalóniki törökök, mely ma Görögországban található, de egykor az Oszmán Birodalom része volt Selanik néven, bár akkor is főként keresztény görögök lakták. Viszont ebben a városban született Musztafa, a későbbi Atatürk, aki a fejezet főszereplője lesz. Tolga köztársaság-párti, vagyis nem konzervatív iszlamista, tehát „liberális”. Ebből következik, hogy Atatürk rajongója, aki viszont egyesek szerint diktátor volt, és nacionalista. Akkor hogy is van ez?

Tolga mikor Egerben járt, akkurátusan kijavított, akárhányszor török seregről beszéltem. „Ők nem törökök, ők oszmánok voltak”- mondja.

A fejezetben felhasznált irodalom:
FLESCH István: Atatürk és kora, Corcina, Budapest, 2004

KEREKESHÁZY József: Az igazi Kemál – egy köztársaság születése, Terebess Kiadó, Budapest, 2000

GÖNCÜ, T. Cengiz (szerk.): Fejezetek a török-magyar kapcsolatok történetéből, TBMM Milli Sarayları, Istanbul, 2009

Yasemin GÜREL, Atilla YÜCEL: Bir erken Cumhuriyet modernist mimarı: Seyfi Arkan, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Programı, 2007

Berna KAYA: Izmit People House As A Folk Education Institute (1932-1951), Sakarya University Institute of Social Sciences 2008

Oya ŞENYURT: 1923-1960 Izmit Cumhuriyet'in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler, TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, 2010

Utazzunk vissza az oszmánok idejébe... ugyanis a mai Törökország területe évszázadokon keresztül az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt állt.

A törökök által uralt állam 1913 és 1923 közt, tíz év leforgása alatt 4.980.000 km² -ről 783.562 km² -re, népessége 23-29.000.000 (1910 és 1913-as népszámlálási adat)-ról 15.375.078-ra esett (A Török Haderők = TSK 1914-es népszámlálási adata a mai Törökország területén- a mai népesség kb 75 millió). És ez a hatalmas népesség és területfogyás csak egy kis szelete a dicsőséges és rettegett birodalom feldarabolásának, a fenti tíz év alatt szinte gyökeresen kicserélődött egy több évszázada mit sem változott állam berendezkedése, életformája és gondolkodásmódja.

Ennek ellenére az országban nem figyelhető meg a dicsőséges múlt elvesztése fölötti kesergés, az autók csomagtartóját nem díszítik oszmán térképes matricák „mindent vissza” felirattal. Mintha a törököket teljesen hidegen hagyná, hogy akár mai területének hétszeresével is büszkélkedhetnének. Sőt, Tolga barátom fenti történetéből is látszik, hogy a múlt folytonosságának túlhangsúlyozása, és irredenta-érzetek helyett kategorikusan különválasztják a korábbi oszmán népet a mai töröktől. Ez számomra meglepő volt, így próbáltam az okait megtudni, mi is pontosan a különbség oszmán és török közt.

Mi az oszmán?

A rómi szeldzsuk birodalom, vagyis Ikóniumi Szultánság felbomlása után (1299 körül), a kis hatalmi centrumokra esett anatóliai térségben, egy Oszmán nevű vezér elszakadt katonákból sereget toborzott, és a Bizánci Birodalom szomszédságában egyeduralomra tett szert. Az utolsó szeldzsuk szultán a bej címmel ajándékozta meg. Utódai aztán a kis törzsi államszervezetből birodalmat építettek, sikeres hódításaiknak köszönhetően rövid idő alatt. Ennek fontos állomása volt a törökök által ma is nagy becsben tartott 1453-as győzelem, mely során Konstantinápoly is a birodalom része lett Fatih (győzedelmes – ma népszerű török keresztnév) **Mehmed** szultán által – nevét ma a Boszporusz fölött átívelő híd is őrzi.

A birodalom gyors növekedésének következménye, hogy rengeteg nemzetiség tartozott az oszmánok fennhatósága alá, mely lényegében az oszmán államszervezet és az iszlám vallás átvételét jelentette, azonban a hatalmasra nőtt birodalom idővel laza kormányzóságok (vilajetek) összessége lett, és a szultán, mely például Fatih Mehmed korában népének elérhető és kézzel fogható vezére, atyja volt, csak egy messzi városban, elérhetetlen magasságokban udvart tartó névvé vált. A korábbi selâmlik eseménye is, mely során a szultán minden pénteken megmutatja magát a népnek – díszes kíséretével vonul be a nagymecsetbe – korábban az Ayasofya, később, **II. Abdülhamid** idejében a **Yıldız Palota** közelében fekvő Hamidiye mecsetbe. Ez a szokás a korai gázik, vagyis győzedelmes hódítók bajtársias, népből való és a nép közelében élő vezetői hozzáállás elkorcsosulását is mutatja, a későbbi szultánok inkább fényes udvartartással foglalkoztak, II. Abdülhamid

<http://www.turkebilgi.com>

II. (Fatih = Győzedelmes) Mehmed és II. Gennadiosz bizánci pátriárka, mozaik, Ayasofya

II. Abdülhamid szultán és a Yıldız Palota falai (saját)

például súlyos paranoiáitól félve, a Yıldız Palotába zárkózva szinte rettegett ettől az eseménytől, sőt, merénylettől tartva igyekezett a nép által kedvelt katonáival körülvenni magát. Pedig oka nem volt rá, hisz az egyszerű nép a szultáni vezetőség végnapjaiban is hangos çok yaşa-val (sokáig élj) kísérte.

Tehát az oszmán kifejezés a birodalom uralkodóházára vonatkozik I. Osmantól egészen VI. Mehmedig. Aki az utolsó uralkodó volt, de nem az utolsó szultán. Hiszen a szultán szó szerint felséget jelent, a világi és a szakrális hatalom birtokosát. A szultánban egyesül a padisah, vagyis a császári cím, és a kalifa, vagyis az iszlám világ vallási vezetőjének címe, melyet évszázadokon át az oszmán uralkodók birtokoltak. VI. Mehmed volt e két cím utolsó birtoklója, utódja II. Abdülmedzsid csupán kalifa volt, hisz ekkor a padisah intézménye megszűnt, a világi végrehajtó hatalom már az elnök Musztafa Kemál (A későbbi Atatürk) lett, míg 1924-ben a kalifátus felszámolását is kimondta a parlament, így eltörölve a vallás és az államszervezet közti utolsó gyenge kapcsot is, ezután az Oszmán család vagyona elkobzásra került, tagjai külföldi száműzetésbe kényszerültek. A család, mely egyedüli uralkodóházként állt a birodalom élén, így neve teljesen összemosódott a birodalom nevével.

A birodalom neve ugyanis szimplán Állam volt, mint ahogy Isztambul jelentése is (görögül) annyi, hogy a Városba (esten o pol). Ezt az Állam, vagyis Devlet szót aztán pompázatos jelzőkkel ruházták fel, mint például Magasságos, vagy Fényes Állam, vagyis oszmán-törökül Devlet-i-Alije, még szebben Isten által őrzött birtok, vagyis Memalik-i Mahrusza. Ez volt a soknemzetiségű, megfoghatatlan és átláthatatlan birodalom, az ott élők számára a létező világ neve, melynek uralkodói, az Oszmánok a nagy iszlám birodalmak, vagyis az Omajjádok, Abbászidák és Szeldzsukok uralkodóházának örököseként vezettek, és a korai nagytudású, Európai uralkodótársaikat műveltségben és felvilágosultságban messze megelőző (például Fatih Mehmed) szultánokat a nyugati divatot utánzó, pazarló, a néptől elemelkedő utódaik követték.

A későoszmán építészet mindennek tökéletes tükré volt. A korábbi oszmán építészet (kiemelkedője például Szinán mester) árnyékaként olyan építmények jellemezték a birodalmat, melyek tanúbizonyságot tettek a vezetőség és az átlag nép eltávolodásának (szinte csak hatalmas, pazarló paloták és a hatalmat reprezentáló kolosszális építmények épültek – az átlag népesség pedig továbbra is fa vázszerkezetű, tapasztott falú oszmán kalyibákban élt- még a századfordulón is ez volt az általános nemcsak vidéken, de a nagyvárosokban is). Ennek ellenére I. Abdülmecid hatalmas bankkölcsönökből fedezte új, fényűző palotáját. Mivel a Topkapıt idejétmúltnak gondolta, ezért örmény származású építészei a nyugati barokk minden pompáját felhasználva megtervezték a **Dolmabahçe palotát** a Boszporusz egyik feltöltött szakaszán – innen is ered a palota neve, vagyis Feltöltött kert. Itt a nyugati hatalmakkal való versenyképességet és azok túlszárnyalását a barokk köpenybe öltöztetett végtelen pazarlás reprezentálta, mindez az oszmán tradíciók szélsőséges használatával. Temérdek kristály és arany felhasználása az épületet szőnyegként borító arabeszekkel, hatalmas kupolaterem,

II. Szelim (1566-1574) a Topkapı Palotában

Oszmán Köşk a Yıldız Palotában, Isztambul (saját)

Dolmabahçe Palota, Isztambul (nationofturks.com)

Dolmabahçe Palota Boszporusz-felőli homlokzata és főbejárata Isztambul (saját)

a szimmetria érvényesülése az utolsó részletig is (mahagóni asztalokat sokszor csak azért helyeztek el egy-egy szalonban, hogy jelölje a kétoldali szimmetria tengelypontját), óriási kapuzat a tenger felé – szinte fölöslegesen, csak a nagyozolás igényével - mindezek az oszmán stílus legjellemzőbb jegyei. Ez jellemző mindenre, ami Osmanli. A hatalom így szinte nevetségesen, a birodalom valós gazdasági helyzetével mit sem törődve rengeteg pénzt áldozott saját hatalmának reprezentálása érdekében – főként külföldi szemek számára.

A palota mintegy 31 évig volt használatban, ugyanis a korábban említett II. Abdülhamid szultán a személyét érő merényletektől tartva székhelyét az erősített Yıldız Palotába tette át. Az oszmán építészetre jellemző (a Topkapı Palotában is megfigyelhető) köškökből, vagyis pavilonokból álló, a tájépítészettel finoman összehangolt épületegyüttest ismét hatalmas vagyonokért egy Boszporusz-parti domb tetejére, hatalmas falakkal körbevéve alakítottak ki. Az épület valóban képes hosszú ideig túlélni egy esetleges ostromot, ennek ellenére a szultán paranoiája beteljesedett, az ifjútörök mozgalom általi trónfosztás is ebben az épületben érte.

Miután a rettegett vörös szultán, II. Abdülhamid szaloniki száműzésbe került, az ország vezetése az ifjútörök felkelők, **Enver, Talat és Dzsemál pasák** kezébe került, a névleges hatalommal rendelkező V. Mehmed szultán uralkodása alatt, a hatalom és a nép kapcsolata továbbra sem változott. Az országot a német szövetségbe és első világháború súlyos vereségébe kormányzó triumvirátus alatt a presztízszeruházásokat továbbra is külföldi építésszek kapták, mint például **Otto Ritter és Helmut Conu német mérnökök a Haydarpaşa vasútállomás** épületét, amely a Berlin-Bagdad vasútvonal fontos, Ázsia kapujaként funkcionáló épülete. A hatalmas fejjépmény homlokzata továbbra is a tengerparton volt, a Boszporuszról való reprezentatív látvány végett, a z épület gazdag, kőből épült díszletei mögött aztán következnek a vasszerkezetű vágányok fölötti tetők és peronok. Az európai historizmus elemei az oszmán szimmetria- kapu és kupolahangsúly felhasználásával, a tengerpartra látványelemként épített fejjépület és a tényleges funkció egyáltalán nincs összhangban egymással.

De a korszak többi jelentős építésze is külföldi, mint például Gaspere Fossati, Aléxandre Vallauray, Raimondo D'Aronco, és a többi épület is hasonló módon épült.

Haydarpaşa vasútállomás, Isztambul (saját)

Enver, Talat, Dzsemál

És akkor kik a törökök?

A türkök nomád, vándorló népe Közép-Ázsiából eredeztethető, akik perzsa és arab hatásra tértek át fokozatosan az animizmus-sámánizmus helyett az iszlám hitre, mivel az arab Omajjád és az Abbászida dinasztia nagy számban foglalkoztatta őket, főként katonaként. Az Anatóliai térségben való megtelepedésük a Szeldzsuk törökök 1071- es manzikerti győzelem után vált tartóssá, így a szeldzsukok az iszlám vallást és a keleti –főként perzsa eredetű művészetet is magával hozta a korai nomád örökségekkel együtt. A félsziget korábbi keresztény-bizánci többsége szép lassan muszlim-törökké változott, a szeldzsukok megalapították a **Rumi Szultanátust** Konya fővárossal (ahol később Mevlana dervisei a szúfi-iszlámot hirdették).

Rumi Szultanátus

Így a szeldzsukokhoz köthető a törökök első Anatóliában-megtelepedett csoportja, mely dicsőséges kultúra később feledésbe merült, és az Európában a XIII. századtól általános kifejezéssé vált török megnevezés a birodalomban sokáig pejoratív értelmű volt. Középkori feljegyzések tanúsítják, hogy a XIII. században egy Konya városi lakos a türk szót a kibírhatatlan és barbár türkmén törzsekre alkalmazta, akik a határ mentén tanyáztak. Később a türk szó pejoratív káromkodássá is vált, mint pl. a XIX. században élt „Türk kafa” = tökfaj kifejezés. Ám a szultáni rendszerrel elégedetlen Ifjútörök Mozgalom II. Abdülhamid, a Vörös Szultán idejében zászlójára tűzte a fiatal költő Mehmed Emin 1897-es verseskötetét, mely a forradalmian új: Versek törökök címet viselte. Ebben Emin az oszmán udvari költészet szabályait sutba dobva, a nép tiszta nyelvén szólalt meg, és itt jelent meg a régi türk szó először új, büszke értelemben, ugyanis Emin a következőket írta: „Török vagyok, hatalmas a hitem, a fajtám”.

Az Ifjútörök Mozgalommal párhuzamosan működő Haza és Haladás pártban tevékenyen részt vevő Musztafa Kemál (a kemál nevet a katonai akadémián kapta hasonló nevű tanárától való megkülönböztetés miatt, ugyanis a birodalom területén csak keresztnévet viseltek az emberek) ezt a gondolatot használta fel a világháborúban végképp kiszorított Európa Beteg Embere, az Oszmán Birodalom helyén létrejövő állam, az immáron Törökienek nevezett Törökország létrehozásában. Musztafa Kemál sokáig a Birodalmon belüli reformista mozgalmak hátterében volt, de a gallipoli csata győztes hadvezéréként, mikor a Konstantinápoly ellen túlerővel vonuló brit hajóflottára megsemmisítő csapást mért (a flotta admirálisa Winston Churchill volt), egyre inkább előtérbe került neve. Az igazi vezetésként és népe bizalmát akkor nyerte el, mikor a németekkel szövetséges Enver pasa, II. Abdülhamid szultán száműzetése után a Birodalom hadügyminisztere volt, az első világháború során szenvedett vereségek hatására száműzetésbe vonult. A vesztes első világháború végeztével a hivatalos szultáni parancs Musztafa Kemált küldte az ország szívébe, hogy a győztes hatalmak felé történő teljes megadást fogadtassa, a fegyverletételt végrehajtsa, azonban Musztafa Trabzon, majd Angora (mai Ankara) környékén a hadseregparancsnokokat meggyőzve csapatokat toborzott és a szultáni parancssal ellentétben a területi követeléseiket fogadtató görög, brit és francia csapatokat visszaszorította a mai Törökország határain kívülre. Ettől fogva Musztafa a korábbi Enver pasa és a szultáni hatalommal ellentétben óriási tiszteletnek örvendett, így szinte teljes társadalmi bizalommal láthatott neki reformjainak, mely a szoros értelemben nem törökök által lakott Oszmán területeket feladta, és az így kialakult ország politikai, társadalmi és gazdasági stabilitását tűzte ki célul. Musztafa idejétől fogva a modernizáció központja nem Isztambul volt, ahol a nép szemében is egyre inkább gyengülő padisah továbbra is székel, hanem az ország szívében álmódott új főváros, mely Angorából Ankarává lett törökösítve. A modernizációs és nemzetalkotó folyamatnak aztán mintegy beteljesüléseként itt mondták ki a később csak padisah, vagyis uralkodói címétől megfosztott szultán és uralkodóháza száműzését, a kalifátus

A mai Törökország megszállási terve
(http://fotogaleri.hurriyet.com.tr_gauverege.com)

Atatürk és kormánya

felszámolását, és a Török Köztársaság kikiáltását 1923-ban, így a régi birodalom utolsó hivatalos szikráját is elfojtották, Isztambul mint legnagyobb és legnépesebb város, kulturális metropolisz, Ankara főváros pedig a közigazgatás centruma, a modern köztársaság szimbóluma.

Ennek fényében láthatjuk, hogy míg az Oszmán Birodalom feldarabolása nem sértette a török népességet, hiszen az óriási birodalom távoli sarkaival az anatóliai törökség nem érzett közös nemzettudatot, csupán azonos uralkodó alattvalói voltak, addig az első világháború végén az **anatóliai partokat megszálló görög hadsereg** ellen már egy emberként kelt föl az újdonsült török nemzet, így sikerült Musztafa Kemálnak felrázni az addig viszonylagos közönyben lévő népet immáron török zászló alatt.

A korábban csak vallási értelemben tagozódott birodalomban, ahol a legfontosabb vezérelv az iszlám volt, egy felvilágosult, önállóan gondolkodó és cselekvő nemzetet kellett kialakítani, melynek neve „*türk*”. Hogy vitte ezt végbe **Musztafa Kemál**?

- Létre kell hozni a vallási büszkeség helyett a nemzeti büszkeség érzetét. „**Ne mutlu Türküm diyene.**” Mondja egy beszédében Musztafa, vagyis „Boldog, aki töröknek mondhatja magát”. Himnuszuk győzelmi induló, melyet bármely ünnepségen százak torkából hallani hátborzongató élmény. Zászlójuk állítólag Musztafa által a harcmezőt borító vértócsán visszatükröződő hold ... országszerte mindenhol látható. A győzedelmes, egységes nemzetre így büszke lehet bárki.
- A korábbi néptengerből alkotott egységes nemzetből ki kell alakítani az egyéniségeket, létrehozni az apáskodást és irányítást kevésbé igénylő, felelős, önálló török embert, ezért
 - o Bevezeti az **anyakönyvvezetést**. Bármilyen furcsa, ma is él olyan öregember, aki nem tudja hány éves, hisz az Oszmán Birodalomban nem jegyezték fel, mikor született.
 - o Eltörli a korábbi címeket, mint a pasa, gázi, bey, ağa, így minden férfi bay, minden nő bayan lesz. Bár a tanítók koca (hodzsa) megszólítása a mai napig használatban maradt.
 - o A nők emancipációját is segíti, megteremti oktatásukat, ellenzi az eltakart arcot, a férfiaknál ellenzi a fezt.
 - o Bevezeti a vezetéknévét. Így a rengeteg Aliból, Musztafából, Muratból családba, nemzetségbe tagozódott, egyéniségek lesznek. Ő maga az Atatürk, vagyis törökök atyja nevet veszi fel, közelebbi barátainak maga ad nevet, a későbbi elnök Ismet pasából a győztes csata színhelyéről Ismet İnönü lesz a neve, fogadott lányának Sabihának, aki az első női török pilóta volt, a Gökçen, vagyis égi nevet adja, és így tovább.

Tehát létrehozza az egyéniséget.

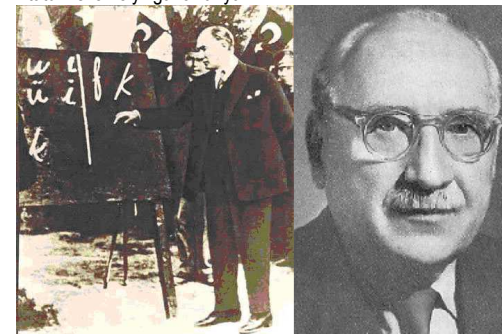
- Az egyéniségeknek pedig használható tudást ad, ezzel önállóságát fokozza.

„Boldog, aki töröknek mondhatja magát” Musztafa Kemál Atatürk

T. C.		Atatürk	
 NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI		Adı	Kemal
		Babasının adı	Abdül
		Anasının adı	Emine
		Doğum yeri	Söğüt
		Doğum tarihi	1881

Atatürk személyi igazolványa

Atatürk a latin betűírást tanítja (szinte minden iskolában ott függ ez a kép) és Prof. Németh Gyula

- o Rengeteg ilkokulut (általános iskola) isét (gimnázium), üniversitét (egyetem) alapított, a medreszék, vagyis az iszlám által működtetett iskolák helyett
- o A korábbi arab-perzsa írásrendszert **latin betűsre** cseréli. Ennek oka, hogy a török nyelvre amúgy is nehezen rászabható bonyolult írásrendszer rengeteg időt vett el az oktatásból, így nem maradt idő „hasznos” dolgok tanulására. Persze legtöbbször nem is álltak neki megtanulni írni az emberek, így főként az írnokokra voltak utalva, akik a hivatalos fogalmazványokat elolvasták vagy megfogalmazták (ennek egyébként mind a mai napig megmaradt a lenyomata, a fenti történetben olvasható). Így Atatürk bevezette a latin írásjeleket. A betűreformban közvetetten **Prof. Német Gyula** magyar szakember is részt vett, aki németül megjelent három kötetes török nyelvkönyvében egy egyszerű és praktikus átírást alkalmazott, amelyet Atatürk több ponton is elfogadott, sőt maga járta az országot és táblájával tanította az új írást (sőt, megkomponáltatta az ábécé-szimfóniát is).
- Az önálló embernek pedig megteremti a munkát segítő körülményeket
 - o Például a pontos időszámítást. Ugyanis hivatalosan, korábbi görög és bizánci hatásra a török nap hosszúsága nem volt állandó, a napnyugta szerint változott. A hivatalos időt a Levante Herald újság közölte naponta, ehhez kellett a nyugati embereknek órájukat igazítani, ami viszont állandó bonyodalmat okozott főleg a menetrendekben. Sokszor a törökök maguk sem tudták mennyi a pontos idő, így például munkájuk befejeztével az Aranyzarv egyik hajójára ült a török, és várt hogy elinduljon pár perc, vagy épp egy óra múlva. Az idő múlásával pedig mit sem törődött, nem idegeskedett, hisz úgyis elindul egyszer, az időt tétlen nyugodt állapotban, az úgynevezett kefben (keyif) töltötte meghatározatlan ideig. Leállította az agya működését, hisz mit számít az óra, Allah épp olyan hosszúra teremtette a napot, hogy mindenre elég idő jusson. Ezt a nemtörődömséget és fölösleges, idegesítő és haszontalan tétlenséget szüntette meg Atatürk az európai időszámítás bevezetésével, és az ezzel járó egyéb mértékek hivatalosításával, mint például a Gergely-naptár, vagy az egységes mértékrendszer.
 - o Ugyanide tartozik a hosszú üdvözlések, melynek valóságos koreográfiája volt (láb összerakása, sarok széttárása, homlok, száj, mell érintése és ennek ismétlése az üdvözölt rangjának megfelelően). Ehelyett Atatürk azt is meghatározta, hogy egy kalapemelés elég, de az sem akárhogy, hanem szigorúan előírt magasságig.
 - o A kötelező teával és kávéval való megvendégelést is rendeletben tiltotta meg Atatürk (néhol azonban sikertelenül).

Kef = keyif = semmittevés, teázgatás

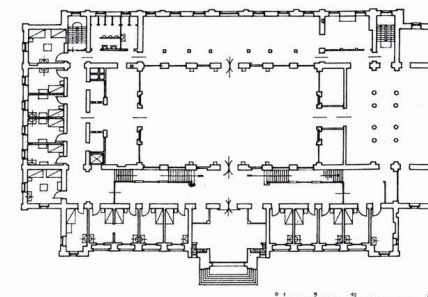
Így adta meg a körülményeket Atatürk ahhoz, hogy a szemlélődő, parancsot végrehajtó névtelen néptengerből felvilágosult, alkotó, sorsáért felelős ember váljon, akik szakítani tudnak a főleg külföldi dominanciájú építészettel.

Ennek következménye az első nemzeti építészeti mozgalom. A török építészek helyet kívánnak maguknak, a fiatal nemzet keresi az identitását, arculatát.

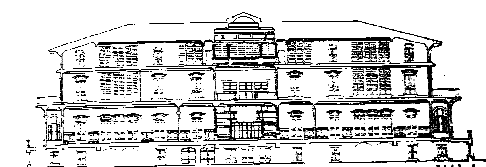
Olyan egyéniségek, önálló alkotók lépnek színre, mint **Kemalettin Bey**, akinek arcképét a 20 Lírás hátoldala őrzi. Az **Ankara Palas** Kemalettin legismertebb épülete. Akár egy oszmán-kori köşk. Vaskos kőfalak, kupola, kiugró felső párkányzat, hangsúlyos-toronyszerű sarokrízalitok. A kapuzat hatalmas iván (eiván), fölötté burjánzó ornamentika. Teljes mértékben reprezentációs cél, habár nem szultáni, hanem magán, mégis az oszmán hagyományok tökéletes példája. Számos iskolaépületet és lakóépületet tervez, például az **isztambuli Ahmet Ragip Paşa Lányiskola**, amely a korábbi oszmán minták hatására magán viseli a szimmetriát, és kiemelt középrizalitot fényes kapuzattal, ám a funkció merőben új, városi szövetben elhelyezett lányiskola. Az ezek után ugyancsak Ankarában épült **Állami Vasutak hivatali épülete** már egészen más. A szimmetria, és az erődszerű hatás vaskos sarokrízalitokkal már nem édeskés múltidézés, hanem fegyelmezett rend érzetét kelti, az ornamentikát is inkább a kőburkolat természetes mintázata alkotja. Mindez egyszerre érezteti a klasszikus európai és az oszmán paloták homlokzatát. Érdemes megemlíteni az ankarai **Vakıf Apartmanokat**, mely egyesíti az új funkciót és az oszmántól távolodó építészetet. Egy bank által létrehozott bérház épülete, és az oszmán múltat csupán a hangsúlyos felső párkányzat és az ornamentális célú kosárgörbék használata mutatja, ám a szerkezeti rend jól leolvasható a homlokzatról, nincs monumentális kőfalnak álcázva, a nagy ablakok és a szimmetria elvetése mind-mind funkcionális és gazdaságossági célból történt. Az épület ugyancsak jól illeszkedik a városi szövetbe, a lekerekített sarkokon is ez látható.

Kemalettin Bey

Kemalettin: Ankara Palas, Ankara

Kemalettin: Ahmet Ragip Paşa Lányiskola, Isztambul

Kemalettin: Állami Vasutak hivatali épülete, Ankara

Kemalettin: Vakıf Apartmanı, Ankara

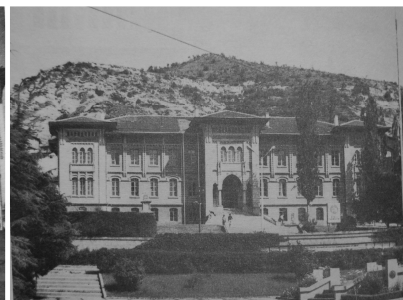
A másik alkotó **Vedat Tek**, láthatjuk a **Halk Fırkası Klub**, a **kastamonui Kormányépületét**, a **konyai Lánykollégiumát**, vagy a **Haydarpaşa kikötőt**, mindegyik egytől-egyig oszmán épület (szimmetria, hangsúlyos kapuzat, iván, hangsúlyos felső párkányzat...)

Vedat Tek: Haydarpaşa kikötő, Isztambul (saját)

Vedat Tek: Halk Fırkası Klub, Isztambul

Vedat Tek: Kormányépület, Kastamonu

A harmadik kiemelt pedig Giulio Mongeri, akinek neve ugyan idegennek hangzik, azonban régi levantei, vagyis velencei és genovai kereskedők leszármazottjaként régóta Isztambulban élő család sarja (a levanteiek főként Galata városrészben éltek, jelképük a Galata-torony). Ő is többnyire kortárs, világi igényeknek megfelelő, ám oszmán hatással átítatott épületeket tervezett, mint például az ankarai **Ziraat Bank igazgatósági** épülete. A korábban leírt ismertetőjegyek szinte egytől-egyig megfigyelhetők: erődszerűség, vaskos oldalsó rizalit, iván, számráthátíves nyílások, kőépítészet, hangsúlyos felső párkány, hangsúlyos kapuzat és a mindent rendszabályozó szimmetria. Mongerire egyébként jellemző volt az európai historizmus művelése, a fenti épületben az itáliai palazzók, egy másik épületében, az isztambuli **Szent Antal templom** az itáliai lombard templomok homlokzata érvényesül.

Érdekes épülete az ankarai İş Bank épülete, melynek historizáló – oszmán hatású homlokzata mögött egy felszabadult, nagyvonalú belső rejtőzik.

Ám a szentimentalista, múltidéző építészet nagy ritkán tudott találkozni a valódi igényekkel, annak ellenére, hogy egy nemzeti építészet létrehozása volt a cél és főként kortárs funkciókkal dolgozott. Vajon ez a hagyománytisztelet elítélendő utánzás? Nem hinném, inkább csak arról lehet szó, hogy a nemzeti érzelmekkel átfűtött, szabad kezet kapó török építész-egyénségek igyekeztek autonómiát követelni maguknak és művészetüknek, akárcsak a fiatal Török Köztársaság a nemzetközi porondon. Ám nem haladtak a modern technológiával és a kortárs építészeti igényekkel, így a nemzeti lelkesedésből felkutatott hagyományos stílusjegyek automatizmussá váltak, és a kortárs gondolkodástól és formálódó ízléstől egyre inkább eltávolodtak.

Ziraat Bank, Ankara (Modell a Miniatürkötől)

Giulio Mongeri: Szt Antal templom, Isztambul

Így a következő időszakban az állami megrendelések zömét ismét idegen építészek nyerték, akik hasznára váltak a török építészeti fejlődésének, modernizációjának.

Az új főváros következő presztízsbetűzésait olyan nevek nyerték el, mint Clemenz Holzmeister, Ernst Egli, Martin Elsaesser, Bruno Taut. Ez a korszak az első nemzeti mozgalmat követő időszak, mely 1927-40 közt tartott. Ezek az építészek nem csak praktizáló tervezők, hanem tanárok és konzulensek is voltak, az elkövetkezendő nemzedék szinte minden jeles képviselője tanult náluk. Ez azért is volt fontos, hiszen akkoriban nagyon kevés török építész dolgozott, így a külföldi megbízatások okai nem csupán ízlésbeli kérdés, sokkal inkább szükségesség volt, egyszerűen nem volt annyi tervező, aki a rengeteg új épületet – főleg az új fővárosban, Ankarában (később visszatér rá) megtervezi.

Az idegen tervezők bevonása mind oktatói mind pedig alkotói szempontból hasznos volt. Egyrészt az oszmán örökséghez külső szemként tudtak viszonyulni, így sokkal lazábban és kritikusabban alkalmazták azt, másrészt pedig mind az európai technológiai tudást, mind pedig a gazdaságosság fogalmát meghonosították.

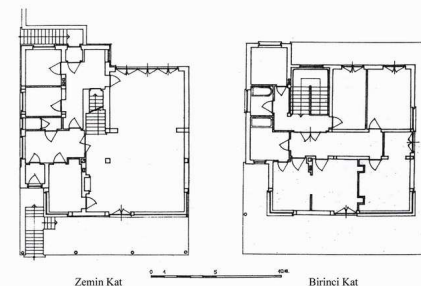
Példaként említhetjük **Bruno Taut isztambuli Ragıp Devres** villáját, amely mind alaprajzában, méretében vagy homlokzatformálásában radikálisan eltér a korábbi építészettől. Sehol nem láthatunk oszmán szentimentalizmust vagy merev szimmetriát, sem pedig szőnyegként beborító ornamentikát. Kicsit talán túlságosan is szigorúnak, idegennek érezhetjük a házat a keleti kontextushoz képest.

Kicsit finomabb és az oszmán gyökereket jobban integráló ház **Ernst Egli isztambuli Politikatudományi Fakultása**, amely alaprajza felszabadultsága ellenére szimmetrikus. Szimmetria, óriási kapu, mégis modern technikai nyelvezettel előadva.

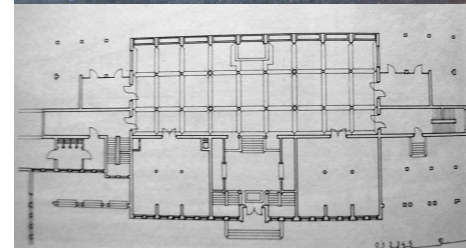
A fenti radikális építészeti változtatásai nyilván meghökkentők lehettek a korabeli törökök számára, így nem csoda, hogy a Második nemzeti mozgalom a múlthoz való részleges visszafordulást tűzte zászlajára. Ők a fenti építészek tanítványaiból kerültek ki, a külföldi tanáraik tudásával felvértezve keresték a nemzeti építészeti lehetséges irányvonalát. Kritikusan viszonyultak a korábbi időszakhoz, így a régi oszmán-szeldzsuk romantikát némileg visszahozták, ám mindezt a korábbi időszak technikai, gazdaságossági és funkcionalista tudása alapján, így az első mozgalomhoz képest valóban közel álltak a kortárs török ízléshez és igényekhez.

Ahogy a politikában, úgy az építészetben sem a keresgélés, hanem nemzetközi létjogosultság demonstrálása volt ebben az időszakban a cél. Fontos megjegyezni, hogy a kritikus integrálás a fő eszköz. Ami jó, azt megtartjuk, ami viszont ellenkezik hagyományunkkal, habitusunkkal, életvitelünkkel, azt elvetjük. Ez a mai török embernek is fő erénye.

A korszakot átítatja Atatürk gondolkodása, személye, politikája. Vajon aki a nemzet atyjának nevezi magát az

Bruno Taut: Ragıp Devres Villa, Istanbul, Bebek

Ernst Egli: Politikatudományi Fakültası, Isztambul

diktátor-e, vagy gondoskodó és előrelátó politikus? Tény, hogy tevékenysége révén született meg mindaz a sok eredmény, mely a mai Törökországot versenyképesé, kortárssá – „jóvá” teszi. Mindezt 10 év leforgása alatt vitte végbe, sokszor ellentmondást nem tűrve. Az eredmények mindenképp őt igazolják.

Mint az intézmény is, mely Atatürk munkásságának leginkább közvetlen építészeti hatása.

Ez pedig a Halkevi, vagyis a **Népház**.

Minden nagyobb város épített egy saját halkevit, mely kifejezi a köztársasággal együtt érkezett új építészeti funkciót. A halkevi színház, közösségi hely, oktatási intézmény – egy helyben, zárt helyen, vagyis a fórum átkerülése egy épületbe a korábbi dzsámiból, vagy utcából. Itt tanultak az emberek írni-olvasni, a fiatalok számára foglalkozások voltak, ezenkívül színi előadások, politikai gyűlések helyszíne is volt a halkevi. Emiatt később be is tiltották politikai okokból, ám ma ismét élő intézmény, én magam is jártam az **izmiti Halkevibe** ney, vagyis fuvolaoktatásra, de tájékozási pont is, „Találkozzunk a Halkevinél” ma már általános mondat. Épp ezért szeretném az izmiti Halkevit bemutatni, melyet ugyancsak egy neves építész, **Seyfi Arkan** tervezett.

Izmit Isztambultól Keleti irányban 100 km-re fekvő város, a Római Birodalom fővárosa volt Nikomédia néven, azonban ma főként ipari és oktatási központ. Seyfi Arkan az első mozgalomból megismert Vedat Tek tanítványa volt, ám hosszas berlini tanulmányaiból visszatérve Atatürk építészeként tartották számon. Banképületeket, villákat, kormányépületeket tervezett, várostervezési munkákban is részt vett és számos Halkevi, vagyis Népház köthető a nevéhez.

Az izmiti népháznak célja, az atatürki reformok megismertetése és végrehajtása a néppel, vagyis írás-olvasás órák, idegen nyelv és művészeti tanfolyamok, színházi előadások során a nép felvilágosítása és a köztársasági eszme terjesztése volt. Építése 1943-ban végződött, és a kormányon kívül bankok, és iparosok is támogatták. Az elkészült épület alapvetően modern volt – a funkciót kiszolgáló, szigorú, egyszerű tömegek áthatásából létrejövő épület – a tudás gyára. Vasbeton falak, hatalmas ablakok. Mégis rendelkezik olyan stílusjegyekkel, mely a nép által népszerűvé és befogadhatóvá, felismerhetővé tette. Célja az oktatás, és a közösségépítés volt, így már messziről látható torony jelezte helyét- akárcsak a régi idők minaretjei. Belső udvart ölelt körül az épület, mint a régi medreszék, ahol az emberek tanulhattak, nagy kapuja pedig a dicsőséges köztársasági eszmék kifejezője volt, akár a régi idők diadalívei, vagy az oszmán hangsúlyos palotakapui.

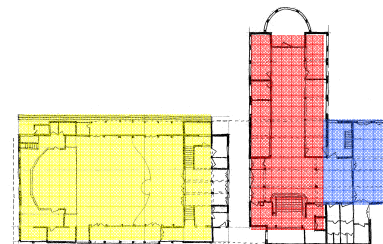
Azonban arányai, léptéke, elhelyezése mind-mind a néppel együvé tartozást fejezte ki (városközpontban található, kétszintes), tömegformálása pedig a tengerparti közköök hangulatát adja. Ez mutatja leginkább a második építészeti mozgalom törekvéseit.

Seyfi Arkan: Népház (Halkevi), Izmit (saját)

Alaprajz (saját): Színházterem/nagyelőadó, étterem és oktatószobák

A nép számára használható, török hagyományokból a modern, európai tudás alapján építeni.

Ez az időszak jellemzően a második világháború korszaka. Ekkor Atatürk nem él már, de utódai és követői, többek közt az őt követő İsmet İnönü elnök, Atatürk közeli barátja fontosnak tartja az államalapító útmutatásainak és szellemiségének követését, emlékének ápolását. Így a háborúban az ország semleges marad, geopolitikai követelése nincs.

Célja az ország tekintélyének nemzetközi szinten is elismertetése, így ez az időszak a monumentális presztízsberuházások kora is, mint például Atatürk mauzóleuma, az ankarai **Anıtkabir**, melyet **Emin Onat** tervezett, vagy Atatürk első és legnagyobb hadvezéri tetteire, a gallipoli győzelmére emlékeztető canakkalei győzelmi emlékmű. A klasszikus görög-római oszloprendet és portikuszt stilizáló épületeknek az emlékezés mellett nyilvánvalóan Törökország nemzetközi nagyhatalomként való demonstrálása is a cél. Ezek a monumentális épületek a nemzetközi fasiszta és náci propagandisztikus építészet sorába könnyen illeszthető. Azonban velük ellentétben ezek az épületek a köztársaság szellemében épültek, a nemzetet hivatottak kifejezni és nem a regnáló hatalmat. Emlékművek, melyek a befogadó, közösségépítő nemzet együvé tartozását és közös emlékezését testesítik meg. Ide a törökök őszintén és önként jönnek, rá büszkeséggel emlékeznek.

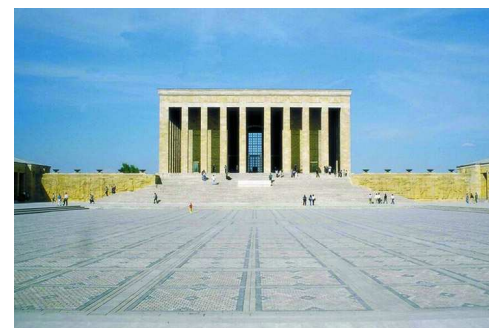
Üzenete pedig Atatürk mondata: „Ne mutlu Türküm diyene.” „Boldog, aki Töröknek mondhatja magát.”

A mai török ember is kritikusan integráló. Az egyéni döntés és szelektálás képességét irigylésre méltóan űzi – nem vesz meg akármit, nem hisz el bármit. Büszke a hagyományára, de nem elvakultan.

Erre jó példám a kokoreç története. A kokoreç nyársra tűzött belsőségek és arra fellekért báránybél, amit megfűszereznek és megsütnek. Utcai étkezdék fő csemegéje. Az Európai Unió, ahova Törökország hosszú évek óta hiába szeretne társulni, ellenzi az étel készítését, nem tartja „EU-konformnak”, így a kormánynak be kellene tiltani a kokoreçet. Azonban a törököknek eszük ágában sincs, sőt, egy klip és egy dal az egyik legnépszerűbb mostanság, ami azt mondja, hogy ha választani kell, akkor inkább kokoreç. Ilyen egy büszke, kritikus, modern török. Pedig a valódi ellenérv az EU-tagsággal valószínűleg nem a török ételek, hanem a vallás. A fő kérdés: hogy lehet a nyugati világ része egy iszlám vallású és gondolkodású ország?

Doğan Erginbaş: Győzelmi Emlékmű, Canakkale

Emin Onat: Anıtkabir (Atatürk Mauzóleum), Ankara

kokoreç

ISZLÁM HAGYOMÁNY

Dzsámiépítészetéről nagyon röviden. Ornamentika eredete és változása a korai köztársaság korban. Szeldzsuk – bizánci – oszmán hagyományok az iszlám szűrőjén. Iszlám kultúra a szekuláris államban.

Rölöve óra, vagyis műemlékfelmérés. Ötfős csapatban dolgozunk, egy izmiti lakóházat mérünk fel, mely több mint százéves, favázas oszmán-kori lakóház, konzervatív-vallásos családdal. A fiatalasszony, Duygu Abla annyi idős, mint én, de iskolás fia van – burkában lép ki a házból, de miután barátságosan beinvitált minket, leveszi azt, és csak egy fejkendő marad. Én vagyok a kedvence: teletöm általa készített étellel, miközben mérjük föl házát. Együtt teáznak korántsem konzervatív, európai csapattársaim és Duygu Abla. Ám egyik naptól – hiába a leadás és a határidő- kéthétig nem engednek be a házba. Később kiderült: a nagymama kórházba került, így feladat és korábbi vendégszeretet ide-vagy oda, idegen vendégek nem léphetnek be a házba.

Házibuliban voltunk, ahol alkohol is fogyott- török barátaim részéről is. Ám egyszer csak a zenét lehalkította valaki. Mi történt? Szól az azan, vagyis a müezzín imára hívó éneke, ilyenkor le kell halkítani a magnót. Senki nem imádkozott. Mikor elhalkult, folytatódott a zene és a buli.

Tolga barátomat félve kínálom magyar kolbásszal, azonban ő büszkén falatozik belőle – ugyan már, én megeszem a disznóhúst. Fél évre rá, mikor Magyarországon vendégeskedett nálunk, visszautasította a fasírtot. Ne haragudjunk, de ebben disznó van, nem eszem meg. Mi történt?

A korai köztársaság- kori építészetet vizsgálva láthatjuk, hogy a szorosan valláshoz kötődő épületek, vagyis a dzsámik építésze mit sem változott a korábbi korszakokhoz képest, melynek leginkább virágzó korszaka Mimar Sinan, az 1490 – 1588 közt élt zseniális építész óta. A köztársaság-kori építészek továbbra is a korábbi kánont zengik, a főként Törökországra jellemző, a Bizánci keleti keresztény hatást nagyban magukon viselő kupolás dzsámik sora épül mind a mai napig, mit sem változva.

Így az iszlámnak sokkal inkább egy másik aspektusáról érdemes beszélni. Ugyanis annak ellenére, hogy Atatürk alatt az állam teljes mértékben szekuláris lett, a kalifátus intézménye el lett törölve, a törvénykezés alapját világi alkotmány és törvénykönyv alkotja, az ország minden porcikáján érezhető az iszlám kultúra és gondolkodásmód

A fejezetben felhasznált irodalom:

BELT, Don (szerk.): Iszlám, Geographia Kiadó (National Geographic Society), Budapest, 2002

Földváry Miklós István: Összehasonlító vallástörténet óráin készült saját kezű jegyzet, ELTE, 2012. 09. 10.

Dr. Meggyesi Tamás: A világ városépítésze – Marokkó órán készült saját kezű jegyzet, BME, 2011. 09.22.

Keleti művészettörténet órák saját kezű jegyzetei (ELTE, 2012. 10. 11.)

STIERLIN, Henri: Iszlám - Művészet és építészet, Alexandra Kiadó, Pécs, 2003

RIEGL, Alois: A későrómai iparművészet, Corvina Kiadó, Budapest, 1989

A Fényes Porta címere – kalifa és padisah

Kemalettin Bey: Bebek Camii, Isztambul

hatása. A köztársaság-kori építészetben is. Tükröződik a díszítőművészet alkalmazásában, a felületképzésben, az arányrendszerben, a telepítésben. Vizsgáljuk meg, hogy mi az a tudás, amelyet a köztársaság-kori török építészek az iszlámból a kortárs építészetnek át tudnak adni, meg tudnak őrizni?

Az Iszlámnak világszerte 1,3 milliárd híve van, ez a föld népességének mintegy egyötöde. Az iszlám lett a világ leggyorsabban terjedő vallása, ebből következően nem is az arab hívők vannak többségben (20%), a legnépesebb iszlám vallású ország Indonézia, Törökország pedig az ötödik 66 millió hívővel, Egyiptommal fej-fej mellett.

Bármennyire is ellentétes a sztereotípiáinkkal, de az iszlám sokkal megengedőbb és liberálisabb vallás, mint sok más világvallás. Neve arab eredetű, a szalám, vagyis béke szóból származik, és jelentése: „odaadás Allah iránt”. Ugyanis az öt alappillér, az öt alapszabály legfontosabbika: Egy az Isten (Allah) és Mohamed az ő prófétája. Szerte a világon ezzel a mondattal hívják híveiket az azánnal naponta ötször imára a müezzinek hol békésen, lágyan, átszellemülten (Arab Emírségek), hol a csöndes éjszakába parancsolóan kiáltva (Törökország). Mindez a napi rutint is szabályozó monoteizmus borzasztóan merevnek és szigorúnak hangzik, azonban a vallásosságot három szemszögből érdemes vizsgálni: doktrínális, kultikus és morális síkon.

Az iszlám doktrínális szempontból igenis liberális. Ezek a vallás alapelvei, ebből a szempontból az iszlám az Egység (Tawhíd) vallása, a sokszínűséget az Egyedülvalóval kapcsolja össze, mely egyaránt a központ, az eredet. A gyakorlatból nézve: nem állít fel hierarchiát az emberek közt sem, sőt előírja, hogy a megkeresett vagyon mintegy 10 százalékát a szegények számára kell szolgáltatni.

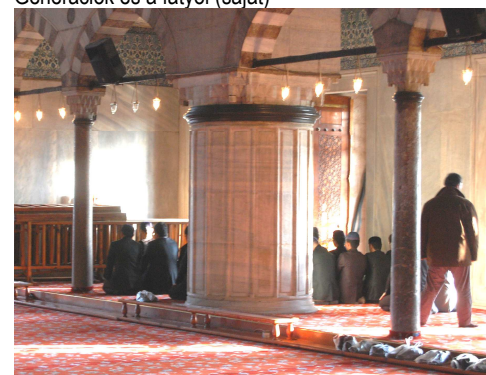
A kultikus aspektusból lehet a legtöbb negatív sztereotípiát eredeztetni, ám ez a vallásnak azon síkja, mely gyökeresen eltér az iszlám megannyi ágában, közösségében, legyen szó síitáról, szunnitáról, alevitáról, szúfikról, stb. A kultikus szint a cselekvésre, praxisra koncentrál, és az emberi lét elemi reflexéből építkezik, ez pedig az identitásképzés. Az ember pedig hajlamos a negatív öndefinícióra, vagyis a kirekesztő identitásképzésre: ki nem tartozik közénk. Ez azonban pár kivétellel (pl. a higiéniai szempontból is indokolható, a sivatagi melegben könnyen romló sertéshús fogyasztásának kultikus tilalmára) nem az iszlám általános érvényű alapelvei, hanem az adott közösségek szigorúbb, vagy megengedőbb szokásai. Legjellemzőbb példa a nők különböző mértékű elzárása a nyilvánosság előtt – azonban ha jobban meggondoljuk, az antik Hellaszban sem mutatkoztak gyakran nyilvános helyen a nők – általában a ház számukra elkülönített részében élték életüket, nyilvános helyekre pedig rabszolgák jártak, vagy a magyar szokásokban is élt a bekötik a fejet hagyomány, vagyis a férjezett asszonyok hajának eltakarása. Így ebből az aspektusból sem érdemes komoly következtetést levonni az iszlám jellemzése során, hisz a korán alapvető megállapításait ki-ki a maga kedve szerint értelmezheti, harcias következtetéseket is levonva. Maga a Korán is kitér erre a 3. szúra 7. versében: „Azok, akiknek szívében ferdeség lakozik, azt követik,

Abu Dhabi, Egyesült Arab Emírátsok (saját)

Generációk és a fátyol (saját)

Ima pénteken – Sultanahmet Camii (Kék mecset), Isztambul (saját)

ami többértelmű belőle-áhitozva a széthúzást...”

Azonban a vallás lényege a morális síkban keresendő, mely régen nem szorult magyarázatra, egyszerűen feloldódott a társadalmi közmegegyezésben. Ez alapján pedig az iszlám bensőséges és személyes kapcsolat ugyanazzal az Istennel, amely erőt, reményt és tájékozódási pontot adhat a mai világban. A lényeg: az Egyhez való kapcsolat, közvetítő nélkül (az iszlám hagyományokban nincs pap, hanem imám van, aki előimádkozó, de a gyülekezet része, és a minbár, vagyis szószék főjére nem állhat, hisz ott Allah van, csak a feléig mehet fel), vagy tanító van (Hodzsa). És nincs helyhez kötve az imádkozás. Bárhol lehet imádkozni, a nap bármely szakában, az azán csak útmutató. (Hasonló szokás a kereszténységben is megfigyelhető, a napi öt imaórában: laudes, tercia, szexta, nóna, vesperás.) A helyhez és időponthoz kötés ugyancsak közösségfüggő, ezáltal pedig a kultikus sík irányítja. Azonban alapvetően az iszlám ebből a szempontból megengedő.

Tehát az alapelv: Allahhoz, az egy istenhez, az egységhez való személyes viszony.

Dr. Meggyesi Tamás óráján mindezt a következőképp értelmezte:

Isten és ember kölcsönösen átjárja egymást, nincs kitüntetett hely és pillanat, a szellem mindenben megtestesül. A dolgok lényegüket tekintve azonosak, csak a létmódjuk, materializálódásuk során válnak különbözővé. Semmi nem létezhet Allah nélkül, mivel egy az isten, így a teremtés minden pillanatban megtörténik, bárhol. Tehát semmi nem örökéletű, mindenhez hozzátartozik egy életciklus, melynek természetes velejárója a pusztulás, így a halál nem uralja az életet (az élet nem a halálra való készülés), és a temetés sem akkora megrázkódtatás és ceremónia, mint például a kereszténységben. De ugyanez a helyzet az épületek életével kapcsolatban is: a romosodás folyamata az épület életének velejárója, a múlandóság elkerülhetetlen így nem kell azt rejtegetni, finomítani (ezért figyelhető meg az Iszlám országokban a félig elkészült vagy épp romos épületekkel való zavartalan együttélés.)

Az istennek nincs kijelölt helye, a homogén sivatag, vagy űr szent, (a szúfi vallásban az űr vagy tér Isten lábnyoma, visszhangja, az anyag negatívja). Ha minden űr szent, akkor a tagolatlan, homogén tér, amelyben nincs sűrűsödés, isten lakhelye. Vagyis nincs szakrális hely, az Isten és ember közti kapcsolat bárhol létrejöhet. Az iszlámban kijelölt irány is viszonylagos, hiszen a világ minden pontján változik, a mecset lényege a kibla irány, vagyis a kába kő irányának jelzése, mely azonban a vallás kultikus szokása.

Isten a homogenitás, az űr, az anyag hiánya. Ha van is anyag, mivel szükség van rá (építkezés), meg kell törni (lásd arabeszk: a homogén minta az anyag anyagtalanságát fejezi ki. A kő nem anyagi tulajdonságból adódóan viselkedik, vagyis masszív tömegként, hanem lehetfinom csipkeként, így az anyagba behatol az űr, vagyis Isten lehelete átjárja.

Çeşme – dzsámihoz tartozó mosdókút izniki kerámiával borítva, Akmeşe – Kocaeli tartomány (saját)

„Allah” – Kikötő Arhaviben- Kelet-Törökország (saját)

Tajtékpipa Eskişehirből

A tér sem objektum körül alakul ki, hanem az anyagból kiválva. Ezt a mecsetépítészetről is megfigyelhetjük, ahol az udvar rendre akkora jelentőségű és méretű, mint a fedett tér.

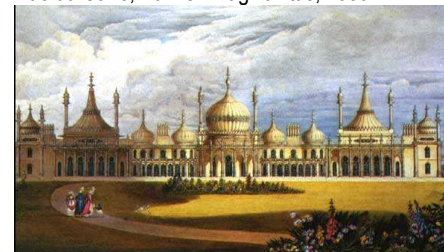
Így az iszlám ornamentikaművészetben az ember természetes alkotókedvéből adódó díszítő ösztön és a muszlimok azon gondolata kapcsolódott össze, miszerint az Isten által átjárt alkotást a homogenitással és anyagtalanság képzetével tudják elérni. No meg persze az az előírás, hogy élőlény ábrázolása tiltott, mely azonban a vallás kultikus síkjához tartozik, és a mekkai bálványimádók elleni harc következménye. Így a művészet célja és eszköze egyaránt a díszítés, az ornamens pedig független annak hordozójától, legyen az kerámia, kő, vagy fém. Épület, vagy iparművészeti cikk. A művészet a vallásos áhítattal készült ornamensben, mely sokszor vallási szövegekkel társul, melynek nem a tényközlő szerepe domináns, inkább csak a díszítés.

Ez a gondolkodásmód – miszerint az ornamentikát külön stíuselemként kell kezelni, és egyáltalán a művészettörténettel objektív módon kell foglalkozni abszolút nyugati tudományág, a mai muszlim művészettörténészek is a nyugat által felállított diszciplínát követik, következésképp a nyugati művészettel gondolkodásban és kifejezésmódban is különböző keleti művészetre nehéz ráilleszteni a klasszikus művészettörténeti fogalmakat. (Mint ahogy ez a korábbiakban is látszódott, mikor is az egyes korszakokat nyugati építészettörténeti stílusirányzatokkal igyekezett leírni Metin Sözen professzor úr, nem is sikerült egyértelműen.)

A keleti művészettörténettel való foglalkozás egyidős a művészettörténettel, viszont kezdetben az Oszmán Birodalom területén fekvő görög művészet megismerésében teljesedett ki. Később az iszlám művészet mint egzotikus, keleti misztikumot kifejező díszletként jelent meg nyugaton az Oszmán Birodalomból származó egyes iparművészeti cikkek, főként szőnyegek, vagy ötvösművészeti cikkek közvetítésével. Komoly művészeti értéket nem tulajdonítottak nekik, csupán az egzotikumot. Ezt fejezi ki az 1889-es Párizsi világkiállításon felépített **Rue du Caire**, ahol egy teljes utcát felépítettek „arab stílusban”, ám mindez csak a nyugati ember fejében élő, keleti festőiséget hivatott illusztrálni díszletszerűen és nem tekinthető komoly művészet vagy építészettörténeti bemutatásnak. Tökéletesen beleillik a kor keletimádatába Orient Expresszestül, vagy a divatba jövő keleti textilárúk, ékszerek és ruhadarabok sorával egyetemben-bugyogóستول, turbánostul – akárcsak a szecesszió indamotívumával és kupolaival, vagy Nash Brightoni Királyi pavilonjával. Szigorúan véve az iszlám művészettörténet mint vizsgálándó tárgy csak később került reflektorfénybe, méghozzá a vizsgált időszakunkat megelőző korokban, a hanyatló Oszmán Birodalom utolsó éveiben. Ekkor – főként a Berlin-Bagdad vasútvonal építésekor lehetőséget kapott több német szakember, hogy olyan keleti tájakat utazzon be, és ott ásatásokat végezzen, amely korábban egyrészt elzárt volt, másrészt veszélyesnek hitték, harmadrészt pedig nem is került az érdeklődés központjába.

Rue du Caire, Párizsi Világkiállítás, 1889

John Nash: Royal Pavilion, Brighton

Bronzcsat Győrből a hozzá tartozó verettel – ékvágásos ornamentikával, Bécs, Naturhistorisches Museum (Forrás: Alois Riegl: Későrómai iparművészet)

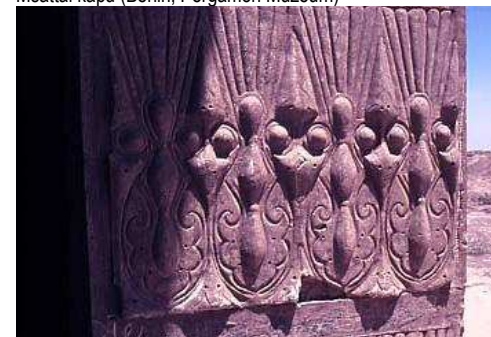
Fontos állomás a keleti művészet értékelésében Alois Riegl, a stílustörténet paradigmájának atyja, és kortársa, Josef Strzygowski közti vita, mely épp **egy Győrben előkerült bronz övcsat** körül indult ki. Riegl a rajta lévő ornamentikát ékvágott stílusnak nevezte, és Későrómai alkotásnak vélte, mely egy belső fejlődési folyamat eredménye. Míg Strzygowski keleti hatásnak tekintette, így feltételezte a keleti, iszlám hagyományú népek önálló művészetét és a benne lévő erőt, mely hatást gyakorolhat a dicső Római Birodalom díszítőművészetében (meg is írta *Orient oder Rom* című könyvében). Ebben Strzygowski a nemes iráni művészetről ír, elsőként foglalkozik a kopt és örmény művészettel is, majd a későrómai időktől egészen a gótikáig kimutatja a keleti hatást indamotívumostól, arabeszkestül.

Ebben az időben került elő a **msattai kapu**, amely az oszmán-német vasútépítés során a Damaszkusz-Mekкаи vonalban fekvő ammani palotából került elő, és a szultán ajándékaként a berlini hatalmas keleti gyűjtemény első darabjainak egyike. Az ezen lévő motívumot nyugati tudósok korai keresztény alkotásként értelmezték, azonban hasonló cikkcakk motívum a római művészetben nem fordult még elő. Korábban az volt a vélekedés, hogy az arabok nem rendelkeztek említésre méltó építészeti kultúrával, ám az 1910-es években Ernst Herzfeld régész állította, hogy ez bizony az arab iszlám művészet korai emléke az Omajjád Dinasztiából. Ez volt az első alkalom, hogy az iszlám művészetről és ornamentikáról mint releváns művészettörténeti ágról beszéltek. Az őket követő Abbászida Kalifátus emlékeinek feltárásával folytatódott a történet, ugyanis Herzfeld a Berlin-Bagdad vonalon folytatta munkáját, és a Tigris folyó mentén fekvő Szamarra városa keltette fel az érdeklődését. Az itt előkerült ornamensek egyrészt jó szolgálatot tettek a korai iszlám művészet behatárolására, hiszen tudvalevőleg rövid ideig, a IX. században volt az Abbászidák fővárosa, így az itt előkerült leletek nagy része abban az időben kellett hogy keletkezzenek. Másrészt nagyon jól összefoglalják az iszlám díszítőművészet főbb vonásait.

- Az itt előkerült, **Szamarra III-as** stílusnak nevezett emlékeken a korábbi győri övcsaton is látható ékvágott ornamensek jelentek meg előregyártott gipsztukkóba faragva.
Jellemzőik:
 - Nincs előtér, vagy háttér, csak a homogén felület, mely elfedi az anyag valódi tulajdonságait
 - Absztrakt geometrikus motívumrendszer, melynek figurális elemei csak közelről vehetők ki, messziről egységes felületként hatnak.
- A Szamarra I-es és II-es stílus pedig választ ad arra, hogy miért tulajdonították ezeket az emlékeket kora-kereszténynek, hiszen az ékvágott stílussal ellentétben itt élő figurák ábrázolásai is megjelennek: állatok, szőlőinda. Viszont az iszlám, mint azt fent is írtam, tiltja az élőlények ábrázolását, Mohamed próféta szinte első kultuszalkotó cselekedete is a mekkai bálványszobrok összetörése volt. Itt kell leszögezni azt, hogy az iszlámtól egyáltalán nem idegen a figurális ábrázolás, azonban ez merőben eltér

Msattai kapu (Berlin, Pergamon Múzeum)

Szamarrai III-as stílus – az ékvágott

Szamarrai I-es és II-es stílus

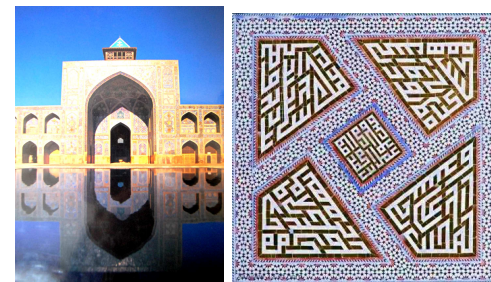
a nyugati művészetben általunk megszokottól. Ez volt az első pont, melyben kiütközött az, hogy nyugati fogalmakkal nem lehet maradéktalanul megérteni a keleti alkotóművészetet. Ugyanis nyugaton a figura, mondjuk egy fríz esetében (mely ránézésre hasonlít egy iszlám arabeszkre) a nagy téma kifejezője, középpontban a heroikus alak áll, célja a narrativitás, az ornemens pedig alárendeltje, kiegészítője, valóban díszítője. Míg mondjuk a Szamarrai I-es stílus állat és szőlőábrázolásai homogén egységet alkotnak a geometriai motívumokkal. Nincs alá-fölérendeltségi viszony, cél a felületképzés, és nem a kiemelt nagy téma dominanciája. Az egységes geometriai tökéletesség a fontos, a figurák integrálása a homogén felületbe. A kalligrafikus feliratok sem elsősorban tényközlőek, hanem ez is egyrészt dekoratív célzatúak, másrészt Allah kinyilatkoztatásának és az épített környezetet borító felület összhangjának kifejezőeszköze.

Az iszlám művészetben így az ornemens önálló művészeti ággá fejlődik, mely változatlanul megjelenik minden anyagban, legyen az a téglaeépítészet kúfi felirata, ötvösművészeti alkotások, kerámiák, vagy épületeket borító arabeszek. A művészet az ornemensben rejtőzik, és nem függ az iparművészeti alkotástól. Célja az anyagszerűség általánosítása, az anyagtól függés megszüntetése, és az isteni űr és homogenitás, mely az anyagot uralmába keríti.

Ez az a gondolat, mely a nyugattól különbözik, ugyanis a mi gondolatainkban a dekorativitás mint a tárgyra aggatott, bármikor elhagyható dísz jelenik meg.

Korábban az iszlám kalifátusok és Bizánc közti kapcsolat, valamint a Római Birodalomba betörő barbár népcsoportok közvetítésével nyomokban megjelent nyugaton a keleti díszítőművészet. Anatóliába azonban vegytiszta formában szeldzsuk közvetítéssel érkezett. A homogén díszített felület mellett az átmeneti tér újabb fogalmát is a szeldzsukok hozták magukkal keletről, mégpedig az **ivánnal**, a perzsa eredetű gigantikus boltívvvel fedett félig nyitott tér. A szeldzsukok magas szinten üzték a téglaeépítészetet, melynek textúráját sokszor kúfi feliratok alkották, valamint a fazekas és kerámiaművészetet. Fővárosuk, Íznik ma is a kerámiakészítés meghatározó központja, leginkább ismert alkotásai a Sultanhmet, (nálunk Kék) mecsetet borító izniki csempék. A keleti polikrómikus kerámiák aztán Anatólia minden pontján megtalálhatók, melyben a bizánci mozaikművészet (az üveggel és arannyal futtatott kő vagy kerámiamozaik, vagyis a tesserae – mely pl. az Aya Sofyában található) összekapcsolódik a perzsa, transzoxán és indiai polikrómikus kerámiaművészettel.

Nos, ebbe a több ezer éves és több helyről gyökerező majd összefonódó díszítőkultúrába érkezett a modern építészet nyugati gondolatvilága és az új funkciók.

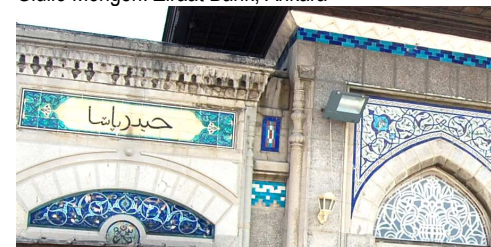
Péntek mecset, Iszfahán, Irán
Kúfi feliratos ornamentika az iszfaháni Péntek-mecseten (Irán)

Szeldzsuk téglornamentika kúfi felirattal, Ma'szum Zádeh Mauzóleum, Mehamnusz, Irán

Giulio Mongeri: Ziraat Bank, Ankara

Vedat Tek: Haydarpaşa kikötő, Isztambul (saját)

Mindezek tudatában nem lehet elítélni az első építészeti mozgalom úttörőit, hogy Banképületek vagy Bérházak sorait borítják színes, ornamensektől burjánzó kerámiák, bármilyen furcsa hatást is kelt, mondjuk Giulio Mongeri **Ziraat Bank-ja, vagy Mimar Nafilyan isztanbuli Hovagimyan Han-ja**. Mondhatjuk kritikus szemmel, hogy az épület a díszítéstől megfosztva is teljes értékű, és jobb lenne az anyag valódi tulajdonságait felszínre hozni Adolf Loos-i gondolattal. Ám az ornamens klasszikus hagyománya él ekkoriban minden alkotóban, az ezzel kapcsolatos nyugati kritikák még nem érkeztek meg az országba. Az iparművészeti tárgyakat alkotó anyagnak szüksége van a megmunkálásra, a művészet ebben rejlik. Mivel az épületek is az iparművészeti alkotások sorába illeszthetők, tehát anyagának is szükséges és elválaszthatatlan velejárója a megmunkálás, az áttörés, az anyagi tulajdonságtól, hierarchiájától való megfosztás, és az isteni homogenításban való átértelmezés.

Az első építészeti mozgalmat követő időkben, a külföldi építészek külső szemmel próbálják az ornamens fogalmát kortárs eszközzé formálni. Egyrészt megfigyelhetjük a nyílások, mint az anyag áttörésének megnyilvánulásaként való értelmezését, ezáltal ornamensi funkcióval például az ablakok rendje és az általuk létrehozott áttört felület rendelkeznek, mint azt **Clemenz Holzmeister ankarai Központi Bank** épületének homlokzatán megfigyelhetjük, ahol az iszlám ornamentika-hagyományát a nyílászárók rendjével fejezi ki.

Emin Onat mindezek után a második nemzeti mozgalomban tudatosabban, visszafogottabban nyúl az ornamenshez, viszont a szigorú fegyelmezettséget könnyed játék és a figuralitás visszaállítása jellemzi. Ez teremti meg az egységet az első mozgalom régi időkből maradt klasszikus ornamentikája és az azt követő szigorú elvetés közt. A **bursai Yapi Kredi Banképület** nyílászáróinak rácsozása a hagyományos ornamentika funkcionális rendbe való illesztéséről tesz tanúbizonyságot, a **bursai Vali lakáson** láthatjuk, hogy a díszítést az építőanyagok tulajdonságaiból adódó rajzolat adja, akárcsak **Sedad Hakki Eldem ankarai Természettudományi Fakultásának** kőhomlokzata.

Ezek bizonyítják a modern tömörség kritikus hozzáállását mind a múlt öröksége, mind pedig a modern, sokszor külföldi hatások felé. Az iszlámhoz ma is bizonytalan kapcsolat fűzi a törököket, egy állandó egyensúlykeresés jellemzi ezt a kapcsolatot a vallási és a világi életforma között. Ám a lényeg itt is egy olyan erkölcsi háttér, amely büszkeséget és tartást ad, valamint a demokratikus szabálykövetés nagyon is hasznos módja: akárcsak az iszlámban, aki betart néhány alapszabályt, annak bántódása nem eshet, sőt, a közösség bármely tagjára ugyanaz a szabály vonatkozik, így egyrészt az együvé tartozást is kifejezi, másrészt biztonságérzetet nyújt.

Erről a saját bőrömmön is megbizonyosodtam, ugyanis történt egyszer, hogy letartóztattak Törökországban. Épp az egyik tervfeladatomhoz gyűjtöttem anyagot, és Kuruçeşme városában fényképezgettem, mikor egy török

Mimar Nafilyan: Hovagimyan Han, Isztambul

Clemenz Holzmeister: Központi Bank, Ankara

Emin Onat: Yapi Kredi Banképület, Bursa

Emin Onat: Vali lakás, Bursa

Sedad Hakki Eldem: Természettudományi Fakultás, Ankara

rendőr odajött hozzám. Nem hitte el, hogy külföldi cserediák vagyok, és attól tartva, hogy a közösség számára káros terrorista, vagy kém (szó szerint ez hagyta el szájukat) lennék, bekísértek a rendőrkapitányságra, elkobozták fényképezőgémem. Végül akkor engedtek el, mikor az egyetem dékánjától érkezett egy levél, hogy valóban cserediák vagyok és csak anyagot gyűjtöttem. A nálam lévő helyszínrajz sem katonai objektumok jelölésére szolgál, hanem egy tervfeladat megoldásához. Nagyon bosszantott az eset: Európában mindez elképzelhetetlen lenne, gondoltam, később azonban megváltozott a véleményem. Hisz Európától eltérően a fél év során végig biztonságban éreztem magam Törökországban, ami nagyon meglepett. És ma már úgy gondolom: ha a biztonságérzetnek az az ára, hogy a török rendőrségnek nagyobb mozgástere, ezáltal pedig fokozott tekintélye van, akkor lehet, hogy megéri.

Ebből is látszik, hogy a közösség és annak védelme mennyire fontos Törökországban (család, származás, emberi kapcsolatok, nemzethez tartozás.....). De nem kirekesztően, hanem integráló módon. Ennek pedig magától értetődő feltétele az önfegyelem és az odafigyelés másokra. Ez az, amit egy modern iszlám országtól tanulni lehet.

KÖZÖSSÉG

Hódítók és befogadók. Oszmánból török. Származás, együttélés, nemzetiségek. Városépítéset: utcáról házba.

Belépek a papírboltba: izmiti „ápisz”. Mellém kerül egy fiatalember, mondván, amit én kiválasztok, azt ő hozza utánam, jön velem, segít. Ezután a pénztárnál hosszas alkudozás következik, sikerült fél áron megvásárolnom a makettező-felszerelést. Az utcákra kilépve kis asztalok mögött öltönyös öregemberek, az asztalokon írógépek. Egyikőjük elmagyarázza, hogy ők hivatalos iratok írói, vagyis bármilyen kérelmet, levelet szeretnék, azt ők megfogalmazzák, legépelik, sokszorosítják. Egy burkás néni oda is megy, és igénybe is veszi a fogalmazót. Vacsorát vennék, ám mikor a szupermarketbe megyek, szinte üres. Bevásárolok. Barátaim mondják: miért ott vettem? Az utcán bármit megkapok, sokkal olcsóbban. Ha az adott árusnál, vagy utcai boltban nincs valami, az árus elkísér a pár utcával odébb álló kollégájához, ahol biztos van. Hosszú a hajam. Fodrászhoz megyek. 30 líra. Barátaim szörnyülködnek, miért nem megyek borbélyhoz? Betérek Efe Kuaförhöz, aki 7,5 líráért borotvál, hajat vág, és közben beszélget. „Honnan jöttél? Magyarország? Azt tudom, hogy messze van, valahol Türkmenisztán mellett, vagy hol? És milyen nyelven beszélnek ott? Angolul? Mindegy, az a lényeg, hogy testvérek vagyunk.....tudod....Attila és a Hun Birodalom révén.” szórakoztat a borbély. Hasonló történetet ad elő a boltos, a parkolóőr, a büfés.

Kémkedés vádjával a Kuruçesmei Rendőrségen (a fénykép a „szabadlábra helyezésem” utáni teázáskor készült)

A fejezetben felhasznált irodalom:

KEREKESHÁZY József: Az igazi Kemál – egy köztársaság születése, Terebess Kiadó, Budapest, 2000

KORTAN, Enis: Le Corbusier and Turkish-Ottoman Architecture In: POLONYI Károly (szerk.): Gül Baba '87 – Építészhallgatók nemzetközi alkotótábor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988 pp 161-170

CIRIK, Umut: A design problem of under-utilized spaces: The case of Ankara- old industrial district, szakdolgozat, Middle East Technical University, Ankara, 2005

CEYLAN, Aybike: Structural tools in the making of cities: Formas a development control mechanism, szakdolgozat, Middle East Technical University, Ankara, 2003

PAMUK, Orhan: Isztambul, Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2007

A kora-köztársaság kori épülettervezés után a várostervezést is szeretném bemutatni, ugyanis a korszak jellemző építkezései az új főváros, Ankara kiépítését célozták. Ankara az oszmán-török történetben példátlan módon tervezett város, így érdekes megfigyelní, hogy kiépítésének folyamata hogy zajlódot, illetve milyen volt a fogadtatása az új, reprezentatív nagyvárosnak.

De először vegyük szemügyre a régi fővárost, Isztambult, ahol az Ankarai villámépítkezésekkel ellentétben a hagyományos, oszmán és török épített környezetet vizsgálhatjuk.

Isztambul

Mikor barátaimmal beszélgetve szóba került, hogy mekkora is Magyarország, amelyet bár nem ismernek, sokan nem is tudják, hol van, de *nagyon szeretnek*, mindig mosolygás lett a vége, ugyanis Magyarország tízmillió lakosságát egyedül Isztambul meghaladja a 2011-es adatok szerinti 13.624.240 főjével.

Így nem meglepő, hogy a városban járva két dolog állapítható meg a törökökről: egyrészt rengetegen vannak, másrészt rengeteg különféle arcforma, bőrszín, szemszín, hajszín jellemzi a járókelőket- és ez nem csak a turisták miatt van így. A török emberekre gondolva általában van egy sztereotípiánk, azonban az országban járva megtapasztalhatjuk, hogy egyáltalán nem egységes a török lakosság – ennek oka pedig a megannyi nemzetiség melyet egyrészt az oszmánok különféle népeket integráló hódításai, másrészt pedig az ország területén évezredek alatt megfordult rengeteg népcsoport. (Például sokan engem is töröknek néztek, ugyanis Trabzon környékén rengeteg kék szemű, szőke hajú ember él – maga Atatürk is kék szemű volt.)

Atatürk idejében valahogy így festhetett a birodalmi főváros lakossága: „*Turbános, burnuszos, bugyogós, gyakran vad, barbárul öltözött alakok tűnnek fel a fekete „sztambulinos”, hosszú, „Gehrock”-os városi járókelők közt. Mindenféle mohamedán exóta: az egyiptomi khedive, „Nubia és Szudán urának” fekete polgárai: a perzsa sah fekete bárányszőr kucsmás, villogó szemű, halk beszédű alattvalói. Kicsi növésű turkománok lépnek épp ki egy karavánház archaisztikus kapuján – Kis-Ázsia egykori urainak s a törökök parancsolóinak, a szeldzsukoknak mai degenerált, satnya leszármazottai. Lázisztán hegylakói settenkednek bátoratlanul a nagyváros kocsiforgalmában, egy-egy utca kanyarulatában. Mellettük kurdok jönnek.. [...] Van azonban Konstantinápolyban sokféle keresztény felekezet is [...]. Itt van először a latin szertartású római katolikus, aztán az örmény szertartású; majd a keleti rítusok, úgymint: örmény, görög, görög-bolgár, görög-maronita, szír-katolikus, szír szertartású külön egyház, szír-kaldeai, szír-maronita, görög-ortodox, fejük a pátriárka. Aztán jönnek az ortodox polgárok- fejük a sztambuli exarcha-, majd a szír-jakobita egyház; az örmények, gregoriánusok, élükön a „katholikoszok” állnak – a kaldeai egyház, a nesztoriánusok. [...] Zsidók.” Írja Kerekesházy József. Ez a hihetetlenül soknemzetiségű birodalomban igazából a nemzettudat sosem játszott nagy szerepet. Maguk az*

Utca Isztambul Kadıköy városrészében (saját)

İstiklal Caddesi, Isztambul (saját)

uralkodók is idegen földekről (legfőképpen a Kaukázus-vidékről) családjuktól elszakított háremhölgyek leszármazottai, a birodalomban a művelt rétegek nyelve a perzsa, a vallás nyelve az arab, írása arab. A kereskedők, mesteremberek görögök, örmények, zsidók, akik anyanyelvüket használják. Így az idegenek iránti tolerancia hihetetlenül nagy a birodalomban, ezért sosem volt jellemző egy nemzet iránti gyűlölet, vagy kirekesztés.

A török nemzettudat kialakítása is éppen ezért befogadó volt és nem kirekesztő.

A már többször idézett Atatürki jelszó, vagyis a *Ne mutlu Türküm diyene* = *Boldog, aki töröknek mondhatja magát* mögött is az áll, hogy mostantól török az, aki annak mondja magát, aki török akar lenni. A régi Oszmán közigazgatást, államszervezetet, időszámítást, írást, szokásokat, megszólítást elfelejti, az újonnan megalkotott, idegen elemektől megtisztított török nyelvet beszéli, az új latin betűs török írást használja, török mód öltözködik, él, imádkozik, társalog, viselkedik. Mától fogva ő lesz a „török”, aki mindig otthonra talál a törökök országában. Ez nagyon szimpatikus hozzáállás, ellenérzést az a gesztus válthat ki, hogy aki viszont nem akar török lenni, az lehetőleg távozzon (ennek következménye a nagy kritikákat kiváltó török-görög lakosságcsere, vagy a nagyarányú örmény kitelepítés az Oszmán Birodalom végnapjaiban).

Ezt azért fontos hangsúlyozni, hogy megállapíthassuk: az első nemzeti mozgalom egyáltalán nem a korábbi Oszmán éra alatt tevékenykedő főleg külföldi tervezők ellen jött létre, hanem a fiatal, befogadó Törökország szellemi építése céljából. Ezért is fordulhatott elő, hogy a nemzeti mozgalmat követő – főleg német nyelvterületről érkező építészek megreformálhassák a zsákutcába tartó első mozgalmat, termékeny táptalajt adva a második mozgalomnak.

Ezt jól mutatja, hogy az első mozgalom egyik kiemelkedő építésze Giulio Mongeri volt, egy levantei családban nevelkedő, olasz ajkú oszmán építész.

A második világháborúhoz vezető antiszemita eszmék valószínűleg ezért is nem voltak népszerűek Törökországban, amely meg tudta őrizni semlegességét, és a monumentális építkezések is a törökség egyfajta összetartó, mítoszteremtő szimbólumai (gallipoli emlékmű valamint Atatürk mauzóleuma, az Anıtkabir), nem pedig egy vezető réteg reprezentációja.

A török közösségnek nem csak az összetétele különleges, hanem összetartása is, melynek nagyon jó kifejezőeszköze a közösségi élet fő színtere: az utca.

A törökök még ma is főként az utcán élik mindennapjainkat, melynek rengeteg jele és következménye van:

- A török településeken mindig nagy a tömeg
- Köztérként főként az utcák funkcionálnak, a terek inkább a reprezentáció színhelyei (éppen ezért kevésbé jellemzőek). A terek különleges fajtái a dzsámikhoz tartozó zárt terek, mely jellemzően

Galata: a levanteiek (velencei, genovai kereskedők leszármazottainak) városrésze, és jelképe: a Galata-torony (saját)

Ma is működő örmény templom Isztambul Kadiköy városrészében

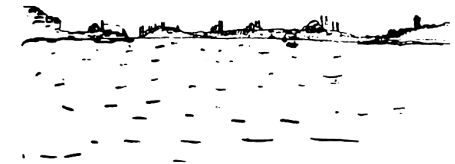
régebben a társadalmi élet fontos pontja is volt egyfajta szellemi központ– oktatás, szegények megsegítése, jogi vagy adminisztrációs ügyekben való segítségkérés.

- Rengeteg funkció települ kifejezetten az utcára (főként a piacok, vagy kisebb étkezdék), a találkozás – teázás- közösségi időtöltések színhelyei is szabadban vannak, népszerűek a parkok, a vízpartok, a teraszok, a ligetek.
- Az épületek is főleg extrovertáltak, az utcára nyitottak, az utcából mindig „elszakítanak” egy olyan köztes zónát, mely már nincs az épületben, de ahhoz tartozik szorosan (például az éttermek többsége is úgy működik, hogy zárt helyen készült ételt az utcára rakott kis zsámolyokon ülve lehet elfogyasztani, de majdnem minden funkciójú épület hasonló példa alapján működik)

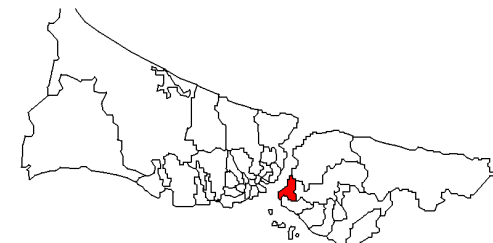
Egyszóval az élet ma is főként az utcán zajlik. A lakások sokszor igen kicsik, a máshol divatos plázák vagy bevásárlóközpontok pedig nem annyira népszerűek, éppen ezért keveset találunk belőle. Ugyanis a török emberek közösségszerető, társaságcentrikusak, bármikor megszólítják a másikat, közvetlen egymással, egyáltalán nem zárkózók egy bizonyos pontig. Ennek a befogadó habitusnak, valamint a korábban írt keyif – vagyis boldog semmittevés keverékéből áll a törökök sajátos életformája, melyet én **a vendéglátó-életmódnak** nevezek. Ez pedig nemcsak a klasszikus (ám Törökországban nagyon gyakori) „vendégségbe megyek”-et jelenti. A török ember amint kilép otthonról (márpedig ezt gyakran teszi), rögtön vendég. Ha betér egy boltba, hivatalba, borbélyhoz, bankba, étterembe, könyvtárba, az eladó, ügyintéző, pincér, borbély, könyvtáros vendége lesz, aki szívélyes vendéglátással foglalkozik vele. A nálunk és körülöttünk tapasztalható személytelen jó napot helyett „Hoş geldin”- mondja a vendéglátó, legyen az bárki, vagyis örömmel jöttél, és „Hoş bulduk” erre a válasz, vagyis örömet találtam. Ezután pedig igyekszik jó vendéglátóként kiszolgálni vendégét azzal a céllal, hogy eközben minél jobban érezze magát a vendég.

Így működik a török város: minden helynek van gazdája, aki rendben tartja (például a parkolóőr segít beparkolni vendégének és elmondja neki, mennyibe kerül a parkolás, és az autókat figyelemmel tartja), az ember mindenhol vendégségben érzi magát. A városok pedig komfortos és emberi léptékű utcák láncolata, amelyek sokszor épületek és intézmények helyeit veszik át funkcionálisan.

Ez a fajta vendéglátó-életmód és erős közösségi kultúra alakította ki a **mahalle** fogalmát. A mahalle egy szomszédság, pár utcából álló negyed, mely úgy működik, mint egy kis falu – saját kulturális és közigazgatási központtal, saját gazdasági egységekkel rendelkezik. Egy város általában mahallék együttese, a szűkebb értelemben vett otthon. A nagyobb városok pedig sok kisebb város együtteséből jön létre. Ugyanis ezeket a mahallákat, önálló kis közösségeket, ha úgy tetszik, falvakat fogja össze először is a kisvárosi önkormányzat, ami megfelel a mi kerület fogalmainknak, például Kadıköy Belediyesi, és a kisvárosok összességét fogja össze a nagyvárosi önkormányzat, Isztambul esetében az İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Ez minden nagyvárosra igaz,

Le Corbusier: Isztambuli látképek

Isztambul városrészei (a pirossal jelölt példa: Üsküdar)

Példa a mahallákra: Isztambul Üsküdar városrészének mahallái (Isztambulban összesen 32 városrész, 151 falu és 817 mahalle van)

így a mahalle európai fogalmakkal szinte egyedülálló közösségeket teremt, így mindig van a török embernek egy szűkebb hazája, ahonnan tulajdonképp származik és otthonnak nevez, míg a nagyváros fogalma inkább csak közigazgatási egység, és kevésbé fontos. Így például az isztambuli lakosok nem is annyira isztambulnak hívják magukat, hanem mondjuk kartaliaknak, vagy üsküdariaknak, és azon belül is megkülönböztetik, hogy melyik mahalléból, vagyis szomszédságból származnak. Így két isztambuli is képes egymást máshonnan érkezettnek hívni, holott csak egy szomszéd negyedből érkezett, és valódi értelemben vett határ nincs a két városrész közt, csupán a hagyományból fennmaradt. (Ezt figyelhetjük meg többek közt New Yorkban is, amelyet ugyancsak szomszédságok, neighborhood-ok alkotnak). Így a törökök számára fontos a kisebb, intimebb, ismerős közösségi légkör, mint a nagyvárosi, metropolita életstílus, a nagyobb városok helyett mindig szűkebb közösségekben gondolkodnak.

Egy régi török közmondás szerint „Ha valaki építkezik, egy fát is elültet”. Így a török közterek amellet hogy étellel teliek, zöldek is, a kertek, parkok, fák szervesen illeszkednek a közösségi terekhez (mindezt kiegészíti az iszlám oázisok mintájára kialakított kertkultúrája is – Medina oázisa). „Isztambulban minden ház fával van körülvéve – elbűvölő kapcsolat ember és természet közt. A mindenütt magasra törő fák az építészet elemi példái” írja Le Corbusier 1911-es isztambuli útja alkalmából.

Valamint a romosodással együtt élés, mely az iszlám gondolkodásból fakad (elmúlással való együttélés, az épített környezet természetes életciklusa- ezáltal a pusztulásának elfogadása).

Mindezen elemek sajátos keverékéből áll össze a török település, mely ettől válik élővé, természetessé, lüktetővé, valamint kényelmessé, otthonossá, melyet egy különös, mélyről jövő szabályrendszer alkot és működtet.

Ebbe az emberi közösség – természet – köztér közti egyedi, ősi és természetes harmóniába érkezett Törökország megszületésével a modern (és főként európai) építészeti gondolkodás. Egyrészt egy új, tervezett fővárost kell megalkotni, mely tele van új, szokatlan funkcióval – bérházak a hatalmas bevándorló tömegnek, bankok, kormányhivatalok, emlékművek és oktatási épületek tömege, széles, autózásra alkalmas sugárutak mentén.

Ankara

Ankara ma Törökország második legnagyobb városa 4.466.756. fővel (2007-es adat). Miután Musztafa Kemál a padisah az első világháború befejeztével Anatólia belsejébe küldte, hogy a Birodalom számára fájdalmas

A zöld Isztambul: látkép Piyer Loti felől Sultanahmet városrész felé – középen az Aranyszarv-öböllel (saját)

Isztambul egy oszmán-kori festményen.

Ankara

leszerelést végrehajtsa az ott állomásozó hadseregparancsnokokkal, Kemál a parancs megtagadásával ebben a régióban kezdte el a szultán és antantellenes mozgalmának kiépítését, és egy kis városkában, Angorában rendezte be központját. Később ez lett a haladó szellemű, nemzeti függetlenséget és a megszegyenítő sévresi békediktátumokat elutasító Nagy Nemzetgyűlés helyszíne, a nyomuló görög csapatokat Angora határaitban kényszerítették visszafordulásra, kivívva ezzel a mai országhatárok elismerését, és a maradi, szultánt és régi oszmán monarchiát szimbolizáló Isztambul helyett ezt az ország majdnem mértani központjában elhelyezkedő települést kiáltották ki 1923. október 13-án a Török Köztársaság fővárosának. Ekkor lett a régi Angora (valószínűleg az angorakecskétől származik a neve) helyett a törökösebb Ankara a város neve.

Am még ebben az időben is Ankara egy infrastruktúrájában és befogadóképességében messze elmaradott kis falu volt (1920-ban a lakosság mindössze 20.000 fő volt- ez török viszonylatban valóban falunak számít, ugyanis a kisváros fogalma 300.000 főnél kezdődik).

Így nem meglepő, hogy a város számára hatalmas kihívás volt a közigazgatással járó rengeteg hivatal felépítése és az iszonyú mennyiségű betelepülő elszállásolása. Nem is beszélve az egyéb infrastrukturális feladatokról.

Ankara fejlődésének három szakaszával foglalkozunk:

1. spontán fejlődés a fővárossá válás előtt	1892-1924
2. első várostervezési kísérlet a fővárossá váláskor (Lörcher-terv)	1924-1932
3. a második, valódi szabályozási terv (Jansen-terv)	1932-1957

1. spontán fejlődés a fővárossá válás előtt 1892-1924

Angora fejlődésének első nagy elindítója az Isztambul-Bagdad (tágabb értelemben a német érdekeltségű Berlin-Bagdad) **vasútvonal** kiépítése volt. A vasút 1892-ben érte el a települést, mely ugyan az ősi Hettita főváros közelében esik, azonban ebben az időben egy jelentéktelen anatóliai falu csupán.

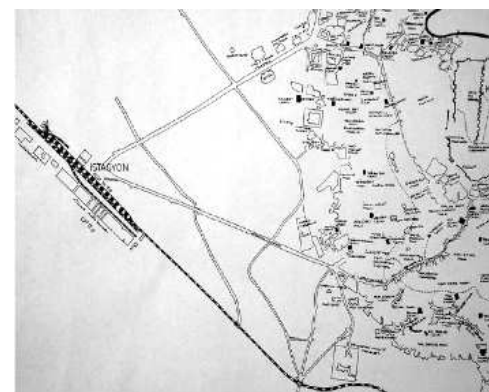
A vasútállomással, és a körülötte létrejövő kisebb ipari üzemekkel (a háborúhoz köthető fegyvergyártás, valamint az azt segítő hadiellátmány-termelés) megkezdődött egy új centrum kiépülése a vasútállomás körül, ám ez is spontán módon (egyes tanulmányokban olajcsepp-effektusnak nevezik) történt, a hagyományos **mahalle** (szomszédság) rendszerben. Mindez a török függetlenségi harcok alatt és a Nagy Ankarai nemzetgyűlés korai érája alatt is fennmaradt (maga Atatürk és a vele tárgyalók is sokszor a vasútállomáson laktak, vagy kicsi, rosszul felszerelt vályogházakban).

2. első várostervezési kísérlet a fővárossá váláskor (Lörcher-terv) 1924-1932

Miután a falu Ankara néven főváros lett, 1924. február 16-án létrejött az ankarai önkormányzat, az Ankara Şehremaneti, mely célul tűzte ki az infrastruktúra fejlesztését (utak, csatornázás, közvilágítás, távközlés,

Angorakecske és régi ankarai utcakép

Ankara térképe 1920 körül (forrás: CIRIK, Umut fent jelölt szakdolgozata)

A vasút megjelenése Ankarában - pályaudvar

tömegközlekedés). Ez csak nagyvonalú tervezés volt (például a régi városrész mellett egy új városrész, a **Yenişehir** létrehozására tett kísérlet, amely a **Kızılay** negyed köré épült és ma széles utcákat, szállodákat, színházakat, bevásárlóközpontokat és parkokat talál a látogató), valamint a fenti célból történő kisebb beavatkozások. Ezenkívül egy lakónegyedet (Sıhhiye) is kijelölt a terv, mely az első kísérlet volt a régi településhatáron kívüli területek benépesítésére. Így kezdődött el egy egymással párhuzamos fejlődés, melyben Ó és Újvárosról beszélhetünk, és amelyben a különböző funkciók nem egy homogén szövetet alkotnak, hanem egymástól zónákban különválnak.

1925-ben egy törvény 4 millió négyzetméteres területet jelöl ki a vezetőség Ankara új városrészeinek kiépítésére, ám a központi szabályozási terv erre már nem tér ki, így égető szükség volt egy új szabályozás megpályáztatására. Ezenkívül nem volt megoldva az új és a régi városrész közti integráció sem.

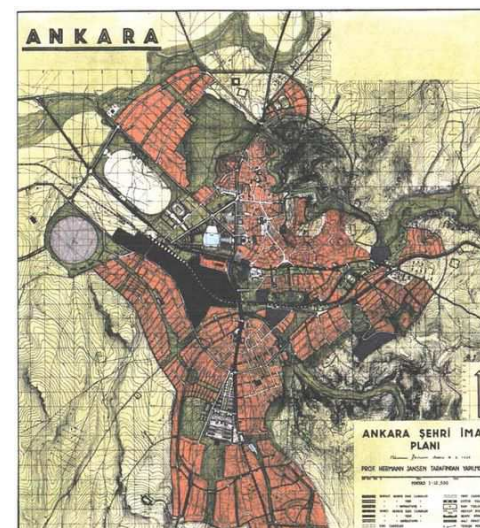
3. a második, valódi szabályozási terv (Jansen-terv) 1932-1957

A terv története tökéletesen beleillik a korban létrejött új fővárosok sorába (Canberra, Brasília, Islamabad). Nemzetközi tervpályázatot írnak ki a várostervezésre, és míg a korábbi építkezéseket főleg az első nemzetközi építészeti mozgalom török mérnökei tervezték, az új épületeket jobbra ugyancsak külföldi építészek hozzák létre (első nemzeti mozgalom utáni kor- Clemenz Holzmeister, Ernst Egli, Bruno Taut, Martin Elsaesser és a többiek, akik tanárként, praktizáló építészként és konzulensként is dolgoznak és a második építészeti mozgalom török mestereinek nevelésében vesznek részt).

A tervpályázat három építész közt zajlott le: Josef Brix, Hermann Jansen és Léon Jausseley közt. Míg Brix a haussmanni-iskola nagy beavatkozásait és nagyvonalú építészeti gesztusait támogatta, addig a zsűri végül is **Jansen** sokkal mérsékeltebb tervét díjazta, ez lett a tervpályázat győztese.

Hermann Jansen professzor, aki korábban Berlin főépítésze volt, tervében európai mintára **két tengelyt** jelölt ki: A **Gazi sugárút** adja az észak-déli tengelyt, az **Istasyon sugárút** (neve is állomást jelent) kelet-nyugat irányban köti össze a vasútállomást (első pontban leírt korábbi centrum) a Gazi sugárúttal. Ezen út mentén sorakoznak a kormányhivatalok. A T-alakú kereszteződésben pedig Atatürk szobra áll, mint az új köztársaság szimbóluma. Mindezek mellett azonban nagyon fontos eleme a tervnek a **mahalle-rendszer** megőrzése. Ugyanis Jansen szellemisége leginkább **Camillo Sitte** olasz építésszel egyezett, így a kisebb szomszédsági egységek láncolata adja a terv valódi karakterét. Jansen a hangsúlyt a gyalogos útvonalak kiépítésére fektette, és a gépkocsik számára minimális mennyiségű utat tervezett. És egy valódi központot jelölt ki, mely az Ulus volt, a régi városrész, melynek értékeinek megőrzése is Jansenhez köthető.

A legfontosabb mind közül azonban a hatalmas zöldfelület tervezése. Meghatározta ugyanis, hogy minden egyes

Jansen-féle térkép, 1932

Ankara: Ulus Meydanı Atatürk lovasszobrával, és Giulio Mongeri: İş Bankası épületével (első nemzeti mozgalom)

Ankara: Istasyon sugárút (Kelet-nyugati)

lakosra 12 négyzetméter zöldterület kell hogy jusson.

Mindezek nagyon jól harmonizáltak a korábbi hagyományokkal, mint azt Isztambulban is láthatjuk (gyalogos utak, mahallék, zöldfelület), azonban egy nagy hátulütője volt. Jansen számára 300.000 fős lakosságra való tervezést írtak elő, ezzel azonban alaposan alábecsülték Ankara fejlődését, amely nagyon hamar meghaladta ezt a számot.

Az 1960-as években az egyre növekvő lakosság miatt a zöldterületek beépítésére lettek kényszerítve, és a hosszú távú fejlődést sem engedte a terv, ugyanis be volt zárva a kis léptékű, gyalogos mahallék világába, és a motorizáció okozta terheléseknek nem tudott megfelelni. Így a kezdeti oszmán-török gyökerű alapgondolat hamarosan túlzású volt, fejlődésre képtelen várost eredményezett, melyet csak további szabályozásokkal tudtak foltoztatni, hosszú távú, nagyszabású irányvonal továbbra sem készült (bár a zöldfelületek száma manapság újból igen kedvező, 14,96 m²/fő).

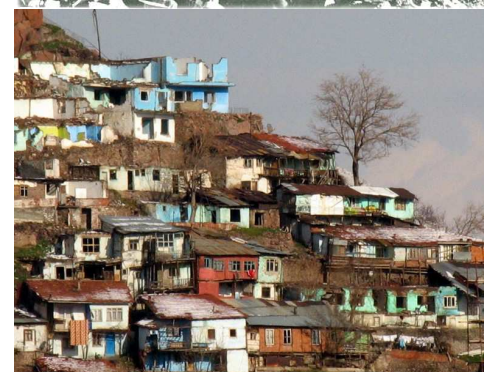
Az új, zsúfolt fővárost alkotó épületek azonban zárt intézmények (hivatalok, bankok), így a pezsgő utcai élettel nincsenek harmóniában. A törökök életmódja azonban továbbra sem változott, így az európai mintára zárt intézményekként kialakított, a belső életre fókuszáló korai köztársaság kori épületek kevésbé találkoznak a török életvitellel.

Az olajfolt-effektus pedig folytatódik, majdhogynem spontán módon, nagy hosszú távú elképzelés nélkül, és felütötte a fejét a **gecekundu**, vagyis az egy éjszaka alatt épülő, rossz minőségű lakótelepek problémája a növekvő betelepülési hullám hatására.

Isztambul és Ankara

Mindezek következtében a turisztikai és kulturális vonzerő továbbra is Isztambulban összpontosul, Ankara pedig sokak szemében unalmas, hivatalnokok által lakott adminisztrációval foglalkozó főváros. Az ankarai oktatási intézmények az ország legszínvonalasabbjai közé tartoznak, ám ennek ellenére a diákélet sem túl vonzó. Mindezt persze kívülállóként nehéz megítélni, így kérdőívben kérdeztem meg török ismerőseimet, milyennek látják Ankara és Isztambul mai viszonyát.....

A kérdőívet csupán ismerőseim töltötték ki, ám mindannyian törökök, voltak közülük isztambuli, ankarai lakosok, olyanok, akik mindkét helyen jártak és olyanok is, akik csak az egyikben.

Gecekundu, Ankara

Először is megkértem őket, hogy az **általam felsorolt** fogalmak közül válasszák ki, melyik illik Isztambulra, és melyik Ankarára:

Isztambul toronymagasan nyert:

Ankara megjelenik a választások közt:

Ankara mindössze 3 kategóriában vezetett:

És végezetül az összefoglaló kérdés:

A második és harmadik kérdésben pedig a barátaim fejében élő fogalmakra voltam kíváncsi:

Mi jut eszedbe Isztambulról?

Fatih Sultan Mehmed és a történelmi környékek
Mindene szép: Üsküdar, Kız Kulesi, Boszporusz-híd, Galata Torony, Taksim tér, süthal és kenyér, Szigetek, Haydarpaşa vasútállomás, Eminönü, horgászok, Márvány-tenger.
Tömeg, változatosság, tevékenység
Tömeg, forgalom, turizmus, pénz, káosz.
Éjszakai élet, forgalom, történelem.
Ó, uram! Csodás és félelmetes: varázslatos kép a Boszporusz-parton, de a bonyolult és piszkos kép miatt szüksége lenne egy jó varázspálcára! Párizs szép szalon, London szép park, Berlin szép téli idő, de Isztambul egyszerűen szép és egyszerűen kihagyhatatlan.

És mi jut eszedbe Ankaráról?

Atatürk, Atatürk Mauzóleuma, Köztársaság, Vasútállomás, Nagy Nemzetgyűlés, Egyetem
Szürke város, diplomata főváros és még tengerpartja sincs.
Számomra élehetetlen.
Elemmel működő baba.
Hó, állam, köd
Gyorsan benépesített város, ezért szervezett és tiszta.
Ankara legszebb része a visszaút Isztambulba.
Természetesen Mustafa Kemal ATATÜRK

A válaszok mindegyike megegyezik az én benyomásaimmal.

Ankarában csupán egy napot töltöttem, mégis egyértelmű volt utána, hogy Isztambulba szeretnék visszatérni, a közelében szeretnék tanulni, annak ellenére, hogy az angarai építészkar az ország legjobbja. Mégis meglepett, hogy mennyire őszintén és önkritikával válaszoltak török ismerőseim, hisz annak ellenére, hogy a romantikus benyomások a fentiek, mégis Atatürk, a köztársaság és Törökország irányába érzett szeretetük miatt Ankarát mérhetetlen és példaértékű tisztelet övezi.

Úgy gondolom, hogy a törökök számára a közösség fogalmának két fontos jelentése két nagyvárosban testesül meg:

Isztambul. A szabad, pezsgő, élhető, emberi léptékű, sokszínű, tarka Városban, ahol csak szomszédok vannak, akik ismerik egymást. A Város, Bizánc, Esten o pol, Isztambul, Konstantinopolis, Konstantinijja, melyet oly sok nép nevezett otthonának, oly sokan ostromolták (napjaink turistaival együtt), és büszkéek, hogy utcáin nap, mint nap megfordulnak, vele együtt ÉLNEK. Ez a győzedelmes oszmán ős, Fatih Sultan Mehmed városa. A kézzel fogható, az ösztönös, az elemi. A testi.

Orhan Pamuk, a Nobel-díjas török író írja:

„Isztambul nem tágasság, hanem felület, nem panoráma, hanem térkép.”

Ankara, szerintem mindezek fordítottja.

Ankara. Kormányhivatalokba zárt intézményrendszer, szürke, merev szabályrendszer. Viszont a köztársaságot és a modernséget kifejező szimbólum, ahol mindaz megszületett, ami ma fontos, amit tisztellek, ami miatt ma egy független és büszke Törökország lehet együtt. Ez a győztes török gázi, Atatürk városa, a nemzet atyjáé. Az elvont, a szimbolikus, a magasztos, a bátorító. A lelki.

Mindkettő fontos a törököknek, egymást kiegészítik, egymást erősítik. Sokszínű életvidámság és nyugodt büszkeség úgy egészíti ki egymást, mint a két város címerében szimbolizált nappal és éjszaka. Ezek a fogalmak a keleti kultúrában nem ellentétesek, hanem kiegészítik egymást. Hisz mindkettő a közösségi létet élteti.

1453- II. Fatih Sultan Mehmed meghódítja Konstantinápolyt – Isztambul az Oszmán Birodalom fővárosa lesz

1923: Musztafa Kemál Atatürk vezette Nagy Nemzetgyűlés kikiáltja a Török Köztársaságot: fővárosa: Ankara

UTÓSZÓ

„Ne mutlu Türküm diyene.” Boldog, aki töröknek mondhatja magát.

Ha össze szeretném foglalni mindezek alapján, hogy mi az, amit a török emberekben igazán becsülök, akkor az a történelemmel és a hagyománnyal való egészséges, optimista, harmonikus kapcsolat.

Mi a különbség a történelem és a hagyomány közt? Rényi András művészettörténész professzor érzékletes példája alapján a történelmet (Benjamin háttal repülő angyal hasonlatát továbbfejlesztve) a történelem a háttal ülő csónakos, akit a folyó folyamatosan sodor, és ő csak azt látja, amit már elhagyott. A hagyomány, viszont amit a csónakba beemelt az ember és visz tovább magával.

A török nép nagy változásai (művészi tekintetben is) általában külső hatásra történtek – láthattuk ezt az ornamentikahasználat tekintetében, ahogy az arab-perzsa ornamentikát Anatóliába szállító szeldzsukok aztán főként keresztény-Bizánci hatással szintetizálva örökölték tovább. Ugyanez volt a helyzet az építészettel is akár a szűkebben vizsgált korai köztársaság-korban az *osmanlı* stílusjegyeket követő idegen építészek által hozott tudást kritikusan befogadó második nemzeti mozgalom esetében.

A törököknek annak ellenére, hogy a múlt század elején mindösszesen tíz év alatt sikerült egy olyan szokásrendszert adoptálni (politikai, szociológiai, építészeti, kulturális), mely nagyon távol állt az ezt megelőző évszázadok során megrögzültekhez képest. Mindezt csak úgy lehetett véghezvinni, hogy a társadalomban van egy egységes ösztön a fennmaradáshoz és az összefogáshoz, és egy jó képesség annak a kiválasztásában, hogy a történelemből mit emeljenek át a hagyományok közé. Mit őrizzenek meg – de azt természetesen, magától értetődően, büszkén és nyugodt szívvel és mit hagyjanak el – akár politikai szinten (lásd a Birodalom feldarabolásának időszakát) – akár kulturális szinten (Atatürki reformok) – vagy a korai köztársaság építészetében.

Mindezek következménye, hogy a megmaradt hagyományok és átvett újítások kapcsolata őszinte lesz, az őket alkalmazó emberek pedig még a szokásuktól távol eső dolgot is magukénak érezzék.

Ezek összegzését mutatja az alábbi táblázat.

	TÖRTÉNELEM								HAGYOMÁNY
korszak	Meghatározó építész	Stilustörténeti kategória	Oszmán építészethez való viszony		Hatalmi cél	Viszony az iszlám, szeldzsuk-oszmán hagyományokkal	közösség		Következmény (elsajátított készség)
			hasonlóság	különbség			Kapcsolat az idegenekkel	közösségépítés	
Oszmán építészet	Gaspard Fossati, Aléxandre Vallaury, Raimondo D'Aronco	„osmanli” (eklektikus – európai historizmus és oszmán jegyek)			reprezentáció	Egyetlen ismert – élő tudás, az építészet nyelve			
I. nemzeti mozgalom (1923-1930)	Kemalettin Bey, Vedat Tek	neoklasszikus török stílus, oszmán eklektika vagy Nemzeti Reneszánsz	Klasszikus oszmán-szeldzsuk ornamentika, dekorativitás Szimmetria Pavilonok (kösk), kupolák gyakori használata Kőépítészet hangsúlyozása (vaskos falak, tömörség hatása) Hangsúlyos vízszintes tagolás (párkányzat) Hangsúlyos kapuzat	Funkció (bérház, iskola, banképület)	Autonómia	Egyetlen ismert – élő tudás, az építészet nyelve de új viszony kialakításának lehetősége	függetlenség		Hagyományörzés igénye Alkotó egyén megerősödése, emellett Civil (vagy szakmai) összefogás, pozitív felső irányítás elfogadása
I. nemzeti mozgalom után (1927-40)	Clemenzen Holzmeister, Ernst Egli, Martin Elsaesser, Bruno Taut	Európai Historizmus (Neoklasszicista)	Szimmetria (bár nem minden áron) Reprezentatív bejárat – hatalmas lépcsőházak	Funkció (iskola, kormányhivatal, bank) Ornamentikák túlzott használata helyett a nyílászárók ritmusa adja a dekorativitást Sima, vakolt felületek nagyarányú megjelenése Néha aszimmetrikus épületek a helyszín / funkció igényéből adódóan	Gazdaságosság, sebesség, reprezentáció	Külső hagyományok importja	tanítás		Tudás integrálása Gazdasági érzékenységi
II. nemzeti mozgalom (1940-50)	Sedad Hakki Eldem, Emin Onat	Nemzeti romantikus	Ismét előtérben a szimmetria hangsúlyozása Kőépítészet hatásának keltése Monumentalitás	Ornamentika visszafogott – nagy homogén felületek, ritmikus nyílászárók Kortárs technológiai tudás Funkció (emlékmű, kormányhivatal, nyaralóépület)	Integráció,	Retorikai cél (Ornamentika, ikonográfia)	kritika		Szelektálás Viszony a külvilággal
II. nemzeti mozgalom után (1950-60)	Nevzat Erol, Enver Tokay	modern		Ornamentika a nyílászárókkal Anyagszerű viselkedés Kortárs technológia	Hatalom kezd kivonni magát	Kritika - szintézis	együttélés		Racionalizáció Technológiai tudásszerzés és alkalmazás

Ennek a fajta hagyományteremtési képességnek és kritikus, szelektáló tanulási módszernek az alkalmazásában áll az, amit a törökökben csodálok, és ami megalapozza az ösztönösen nyugodt, optimista és általában boldog török emberek életét. Ez az, amit tanulhatnánk tőlük, hogy ugyanazzal a lelkesedéssel tudjuk mi is mondani:

Ne mutlu macarım diyene.

Boldog, aki magyarnak mondhatja magát.

